

II. Abdülhamid Döneminde Kırkkilise (Kırklareli) Sancağında Eğitim ve Öğretim

The Education and Training in Kırkkilise (Kırklareli) in The Period of Abdulhamid II

Hümmet KANAL*

Özet

II. Abdülhamid devrinde Kırklareli (Kırkkilise), Edirne vilayetine bağlı altı sancaktan biriydi. Bu dönemde Kırkkilise, Lüleburgaz, Babaeski, Vize, Ahtapoli, Tırnova ve Mıdye kazaları ile birlikte birinci sınıf bir sancağın merkeziydi. II. Abdülhamid devrinde bütün Osmanlı ülkesinde başlatılan eğitim seferberliği, Kırkkilise ve kazalarında da kendini göstermiştir. Osmanlı klasik dönem eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler burada faaliyetliydi. Bununla birlikte, ibtidâi, rüşdiye ve idadi derecesindeki modern eğitim kurumları da sancakta açılmaya başladı. II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarına gelindiğinde, sancakta 1 idadi, İslam nüfusa ait 5 rüşdiye ve hemen hemen bütün köylerde ibtidâi mektebi bulunuyordu. Buna ek olarak, sancaktaki Rum, Bulgar ve Musevi cemaatin de rüşdiye ve ibtidâi derecesinde okulları faaliyetliydi. Bu çalışmada II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise sancağındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri ilmi bir disiplin içerisinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, Kırklareli, Eğitim.

Abstract

In the age of Abdulhamid II Kırklareli (Kırkkilise), was one of the Six Sanjaks of Edirne province. During this period the Kırkkilise, was the center of a first class standard Sanjak with Luleburgaz, Babaeski, Visa, Ahtapol of Veliko Tarnovo towns. In the time of Abdulhamid II, the educational campaign, launched in the whole territory of the Ottoman era, was also manifested itself in Kırkkilise and its towns. Ottoman classical period of primary school educational institutions and madrasas were operating here. However, the primitive, middle school and maintenance degree in modern

* Dr., bkanal51@ hotmail.com

educational institutions also began opening in Sanjak. At the point of the last year of the reign of Abdulhamid II, there were one maintenance, 5 Middle School and almost primitive schools in all villages belonging to the Islamic population. In addition, in Sanjak, in the Shire Greek, Bulgarian and Jewish community, the school activities in the elementary grades were also in business. In this study. Education and training activities in Kırkkilise in the period of Abdulhamid II, were analyzed in a scientific discipline.

Keywords: Ottoman Empire, Abdulhamid II, Kırklareli, Education.

Giriş

Salnâmelerde “*Nefs-i Kırkkilise*” ya da “*Kırkkilise Kasabası*” olarak anılan Kırklareli, Edirne’nin 55 km. doğusunda, Istranca Dağları eteklerinde, havası latif, mamur ve hoş bir yer olarak tarif edilmektedir¹. Tarihi seyir içerisinde Kırklareli, pek az bilimsel çalışmaya konu olmuş bir şehirdir. Bilimsel kaynaklara dayanarak, Kırklareli eğitimi hakkında birkaç çalışma bulunmaktadır. Bunlardan, Mesut Ayar, Kırkkilise idadi mektebini, Nuri Güçtekin ise merkezdeki Rum mektebini konu alan birer makale kaleme almışlardır². Ayrıca iki adet yüksek lisans tezinde Kırkkilise’deki gayrimüslimlere ait okullardan bir kısmının fiziki durumları irdelenmiştir³. Bunların dışında özellikle, Osmanlı eğitiminde modernleşmenin üst düzeylere geldiği II. Abdülhamid devri Kırklareli sancağı eğitimi hakkında kapsamlı bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Oysa Osmanlı arşivleri, Maârif Nezâreti salnâmeleri ve Edirne vilayet salnâmeleri bu konuda zengin bir literatür oluşturmaktadır. II. Abdülhamid dönemi Kırklareli sancağında eğitimin bilimsel verilerle ortaya konulması neden önemlidir? Çünkü bu dönemde Kırklareli, gayrimüslim unsurların yoğun olarak yaşadığı ender Osmanlı kentlerinden biriydi. Rum ve Bulgarların çoğunlukta; İslam ve Musevi nüfusun azınlıkta olduğu şehirde, bu cemaatlere ait birçok okul da faaliyettedir. Çalışmamızın temel konusunu teşkil eden Kırkkilise’deki eğitim ve öğretim, sancağın nüfus yapısındaki bu çeşitlilik ile oldukça zengin hale gelmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid’in bazı vilayetlerde, bizzat kendi arazilerine inşa ettirdiği emlak-ı hümâyun okulları burada da açılmıştı. Kırkkilise’deki eğitim kurumlarının tespitinde, II. Abdülhamid dönemi maarif nazırlarından Ahmet Zühtü Paşa’nın

¹ 1319 Edirne Vilayet Salnâmesi (Bundan sonra EVS), s. 1008.

² Mesut Ayar, “Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi”, *History Studies, International Journal Of History*, Volume 2/3 (2010), s. 39-59; Nuri Güçtekin, “Kırklareli (Kırkkilise) Rum Mektebinden Vali Faik Üstün İlkokuluna Bir Eğitim Binasının Hikâyesi (1905-2005)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2015), s. 171-192.

³ Murat Demirli, *Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010; Barış Toptaş, *Kırklareli Merkez İlçe ve Köylerindeki Gayrimüslim Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2012.

1894 tarihli raporu, Osmanlı arşiv belgeleri, Maârif Nezâreti salnâmeleri ve Edirne vilayet salnâmeleri referans olarak kullanılmıştır.

Kırklareli, Osmanlı padişahı Murat Hüdavendigâr zamanında fethedilmiştir⁴. Bizans hâkimiyeti yıllarında “*Saranta Ekklesies*” (Kırkkilise) olarak anılan kentin adı, Osmanlılar zamanında Türkçe anlamı olan Kırkkilise kullanılmaya devam edilmiş ve 1924 yılında çıkarılan kanunla Kırklareli olarak değiştirilmiştir⁵.

1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusların egemenliğine geçen şehir, bu savaşın ardından 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan Prensliğine bırakılsa da hemen akabinde imzalanan Berlin Antlaşması ile yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁶.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Kırkkilise; Edirne vilayetine bağlı Tekfurdağı, Gümölcine, Dedeoğaç, Gelibolu ve Edirne merkez sancaklarıyla birlikte 6 sancaktan birisidir⁷. 1893 yılı itibarıyla sancak 138.678 nüfusla; Kırkkilise, Lülebergos (Lüleburgaz), Baba-i Atik (Babaeski), Midye, Ahtapoli, Vize, Tırnova isimlerindeki 7 kaza, 22 nahiye, 241 köy ve 29.529 haneden müteşekkil iken⁸, yaklaşık on yıl sonra bu rakamlarda değişimler olmuştur. 1902 yılında sancağın nüfusu 175.065’e yükselmiş, nahiye sayısı 21’e ve köy sayısı 235’e düşmüştür⁹. 1905/1906 Osmanlı genel nüfus sayımlarında, İslam nüfus 78.338’e, gayrimüslim nüfus 102.866’e yükselmiş olup genel toplamda nüfus, 181. 204’e ulaşmıştır¹⁰. 20. yüzyıl başlarında, Kırkkilise sancağındaki kazaların nüfus yoğunluğu ise şöyleydi: Kırkkilise merkez kaza 68. 473, Vize kazası 28. 847, Lüleburgaz kazası 21. 932, Tırnova kazası 18.100, Babaeski kazası 17.257, Ahtapoli kazası 12. 656 ve Midye kazası 7.800 nüfusa sahipti¹¹. Nüfus dağılımındaki bu yoğunluk, kazalardaki okul ve öğrenci sayılarına da yansımıştır.

II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise’deki eğitim ve öğretime geçmeden önce Osmanlı’da eğitimin modernleşme süreci hakkında genel bir çerçeve çizilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

⁴ 1310 EVS, s. 492; 1317 EVS, s. 398; 1319 EVS, s. 1009; Metin Tuncel, “Kırklareli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV (2002), s. 479; “Kırklareli”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. VII (1982), s. 4793-4894.

⁵ Veysi Akın, “Kırklareli Adının Tarihçesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1997), s. 9-11; A. Rıza Dursunkaya, *Kırklareli Vilayetinin Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserler Yönünden Tetkik*, Yeşilyurt, Kırklareli 1948, s. 55.

⁶ Kırklareli İl Yıllığı, Kırklareli 1967, s. 182.

⁷ Hümmet Kanal, “Salnâmelere Göre 19. Yüzyıl Sonlarında Kırkkilise (Kırklareli) Sancağı”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXVI (2016), s. 148-157.

⁸ 1310 EVS, s. 493.

⁹ 1319 EVS, s. 1008.

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010, s. 346-347.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. 1319 EVS, s. 1008-1033.

Osmanlı Devleti'nde Eğitimin Modernleşme Sürecine Genel Bakış

Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi II. Mahmut ve Tanzimat devirlerinde başlayıp, II. Abdülhamid dönemi ile zirveye ulaşmıştır. II. Mahmut'la birlikte, batının her alanda üstünlüğü kabul edilerek, devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma ihtiyacı hissedilmişti. Eğitim alanında ilk olarak, 1824 yılında II. Mahmut'un yayınladığı fermanla sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmişti¹². Her ne kadar bu ferman eğitim ve öğretim alanında köklü değişiklikler getirmese de, ilköğretimin mecburiyeti adına atılan ilk adım olması açısından önemlidir. Femandaki hükümlerin sadece İstanbul için geçerli olması ve taşradaki sıbyan mekteplerini kapsamaması, sadece erkek çocuklarına devam zorunluluğu getirmesi ve kız çocuklarıyla ilgili bir hükmün olmaması fermanın kapsamlı bir belge olmadığını göstermektedir¹³.

Osmanlı eğitim sisteminde modernleşme sancıları, 1838 ve 1847 tarihli belgelerle belirli bir çerçeveye oturtulmak istenmişti. Bu minvalde, 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından kaleme alınan layiha, Osmanlı eğitim sisteminin modernleştirilmesini amaçlayan ilk resmi belgedir. Burada yer alan hükümlere göre; okullarda sınıf düzeni ihdas edilecek, her sınıfta ayrı dersler okutulacak, hocaların denetlenecek ve eğitimin erkek çocukları için zorunlu kılınacak olması gibi hususlar layihanın, eğitim sistemine getirdiği yenilikçi yaklaşımlardır¹⁴. 1847 tarihli *Etfâlin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vecible Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekteâtib-i Hâceleri Efendilerine İtâ Olunacak Talimât* ise, Tanzimat döneminde eğitimin modernleştirilmesi için atılan adımlardan bir diğeridir. Talimatta, öğretimin nasıl yapılacağı, öğrenim süresi, ders programları, ders araç ve gereçleri, disiplin kuralları ve devam mecburiyeti gibi hususlar düzenlenmişti. Lakin hocasızlık ve parasızlık yüzünden bu talimattan istenilen düzeyde istifade edilememiş ve eski sistemde eğitim öğretime devam edilmiştir¹⁵.

1857'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulması ve 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi Türk eğitim tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sultan Abdülaziz devri maarif nazırlarından Saffet Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Şûrâ-yı Devlet'e bağlı maârif dairesinde hazırlanan bu nizamname, eğitim müesseselerinin batılılaşması istikametinde resmi devlet politikası olarak hazırlanmış ilk kapsamlı belgedir¹⁶. Öğretimin düzenlenmesi ve

¹² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991, s. 1-3.

¹³ Yasemin Erdem Tümer, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, TTK, Ankara 2013, s. 87.

¹⁴ Selçuk Akşın Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim, İstanbul 2010, s. 54-55; Erdem, a.g.e., s. 87-88.

¹⁵ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezî Dergisi*, 5 (1994), s. 89; Erdem, a.g.e., s. 89.

¹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, s. 315.

zorunlu hale getirilmesi, bütün Osmanlı vilayetlerinde maarif meclislerinin oluşturulması, öğretim kadrosunun bilgisinin ve saygınlığının artırılması, okulların derecelendirilmesi, üç kısma ayrılan okulların nerelerde ve ne şartlarda açılacağı belirtilmesi, hayat şartlarının iyileştirilmesi, öğrenciyi teşvik edici sınav kurallarının konması ve diploma usulünün kabul edilmesi, ilmi kuruluşların tamamlanması, çoğaltılması ve yaygınlaştırılması bu nizamnamenin çıkarılış sebepleri arasındaydı¹⁷.

Fransız eğitim sistemi örnek alınarak hazırlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Osmanlı Devleti'ndeki bütün okullar, verdiği tahsile göre sınıflandırılmış ve her tahsil derecesinde uyulması ve yapılması gereken hususlar maddeler halinde tertip edilmiştir¹⁸. 198 maddeden¹⁹ ibaret olan nizamnamenin, birinci maddesinde mektepler “*Mekâtib-i Umûmiye*” ve “*Mekâtib-i Husûsiye*” olarak ikiye ayrılmıştı. Mekâtib-i umûmiyelerin teftişi, emir ve idaresi devlete aitti. Mekâtib-i hususiyelerin ise, teftişi devlete, tesis ve idaresi kişilere ya da cemaatlara ait olacaktı²⁰. Mekâtib-i umûmiye statüsündeki okullar şöyleydi: Sıbyan Mektepleri, Rüşdiye Mektepleri, İdadi Mektepleri, Sultaniler, Mekâtib-i Âliye, Darülmualimât, Dârümuallimîn ve Darülfünunlardır. Mekâtib-i husûsiyeler ise, Müslim ve gayrimüslim tebaanın açtığı okullar ile yabancıların Osmanlı topraklarında açtığı okulları kapsamaktaydı²¹.

Sultan Abdülaziz devrinde yayımlanan bu nizamnamenin gerçek manada uygulanması II. Abdülhamid döneminde olmuştur. Zira bu dönemde sadece İstanbul'da değil, bütün yurttan ilköğretimden ortaöğretime kadar eğitim veren ibtidâi ve idadi mekteplerinin açılışı gerçekleştirilmişti²².

Sonuç olarak II. Abdülhamid devri, Tanzimat devrinde başlatılan eğitimde modernleşme çabalarının üst seviyelere getirildiği bir dönemdir. Aynı zamanda, ilk ve ortaöğretim alanlarında Tanzimat devrinde yapılan kanunların uygulandığı ve eksikliklerin tamamlandığı bir devir olma özelliğini taşır. Bunların yanında modern manada ilk merkezi ve taşra maarif teşkilatı kurulmuş ve Maârif Nezâreti bünyesinde her öğretim derecesi için müdürlükler tesis edilmiştir. Kurulan bu teşkilatlar sayesinde taşraya ilk ve ortaöğretim okulları götürülerek²³ Tanzimatçıların İstanbul'u hedef alan eğitim anlayışı terk edilmiştir²⁴.

¹⁷ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak, Ankara 1993, s. 23.

¹⁸ Kodaman, a.g.e., s. 24.

¹⁹ 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin tam metni için bkz. BOA, Y.EE. 112/6; Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.184-219.

²⁰ Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.184.

²¹ Kodaman, a.g.e., s. 24-25.

²² François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim, İstanbul 2012, s. 347-348.

²³ II. Abdülhamid devrinde ülke genelindeki eğitim seferberliğiyle ilgili Fransız yazar François Georgeon ilginç bir tespitte bulunmuştur. Yazar, II. Abdülhamid'i

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle, Kırkkilise sancağında açılan ibtidâî, rüşdiye ve idadi gibi modern eğitim kurumları, II. Abdülhamid devri eğitim reformlarının taşradaki yansımaları olarak kabul edilebilir. Nüfusu İslam, Rum, Bulgar, Musevi unsurlardan oluşan Kırkkilise sancağında Müslim ve gayrimüslimlere ait birçok okul açılmıştır. Mektep inşa faaliyetleri başlığında da etraflıca değinileceği üzere sancaktaki maarif ve cemaat meclisleri, eğitim kurumlarının finanse edilmesinde oldukça faal durumdaydılar.

Bu dönemde sancaktaki eğitim öğretim kurumlarını medreseler, ibtidâî, rüşdiye, idadi ve gayrimüslimlerin açtığı okullar olarak sınıflandırılabilir.

1. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde medreseler, günümüzün ilköğretim okulları seviyesindeki sibyan mekteplerinden sonra, ileri düzeyde tahsilin yapıldığı orta ve yüksek dereceli eğitim kurumlarıydı²⁵.

19. yüzyıl sonlarında Edirne vilayeti genelinde 49 medrese faaliyet göstermekteydi. Bu medreselerden 24'ü Edirne, 21'i Gümölcine, 2'si Kırkkilise, 1'i Gelibolu ve 1'i de Tekfurdağı sancaklarında bulunuyordu²⁶. Kırkkilise sancağındaki medreselerin biri merkez, diğeri ise Vize kazasında olup, bu medreselere ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: *Kırkkilise Sancağındaki Medreselere Dair Bilgiler*

Liva	Kaza	Medresenin ismi	Mahalli	Müdürrisi	Talebe Adedi	Medresenin banisi
Kırkkilise	Kırkkilise	Kubad Paşa	Cami Havalisi	Hafız Ahmet Efendi	14	Kubad Paşa
Kırkkilise	Vize	Selçuk Köhne	Kale Mahallesi	Hacı Mehmet Efendi	14	Selçuk Köhne

Kaynak: 1319 MNS, s. 322; 1321 MNS, s. 293-294.

Kırkkilise merkez kazadaki Kubad Paşa Medresesi, bugünkü Hızır Bey Camisi'nin avlusundaydı²⁷. Vize kazasındaki Selçuk Köhne Vakfı Medresesi²⁸

“Maârifperver” ve camiden çok okul yaptıran padişah olarak nitelemiştir. Bkz. Georgeon, a.g.e., s. 349.

²⁴ Kodaman, a.g.e., s. 164.

²⁵ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII (2003), s. 323-324.

²⁶ *1316 Maârif Nezâreti Sahnâmesi* (Bundan sonra MNS), s. 790; *1317 MNS*, s. 882; *1319 MNS*, s. 320-321; *1321 MNS*, s. 293-294.

²⁷ *1317 EVS*, s. 398; *1319 MNS*, s. 322; Nazif Karaçam, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Belediye, Kırklareli 1995, s. 336.

²⁸ BOA. ŞD. 110/4, (1 Recep 1302/16 Nisan 1885).

ise, Kale Mahallesi'nde olup, her iki medresenin de yapılış tarihleri belli değildir²⁹. Bunlardan başka, Lüleburgaz kazasında da Sokullu Medresesi adında bir medresenin varlığı bilinmektedir³⁰. Osmanlı klasik devrinde faaliyet gösteren bu medresenin II. Abdülhamid devrinde faal olmadığı anlaşılmaktadır. Adı geçen medrese Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin avlusunda 17 odalı olup, bir kısmı rüşdiye mektebine diğer bir kısmı ise topçu zabitlerinin ikametine tahsis edilmişti. Burada bulunan imaret ise, zaman içerisinde harap olduğundan H.1296 (1878/1879) yılında ikinci katna koğuşlar inşa edilerek kışla olarak kullanılmıştır³¹.

2. İbtidâi Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumlar sıbyan mektepleriydi. Geleneksel eğitim sistemi içerisinde bu mektepler, 5-6 yaş aralığındaki çocuklara okuma-yazma, temel dini bilgiler ve basit matematik bilgisinin verildiği kurumlardır³². Sıbyan mektepleri, Osmanlı klasik döneminin en yaygın eğitim kurumları olup, neredeyse her mahallede bulunduğu için “mahalle mektebi”; taştan inşa edildikleri için de “taş mektep” olarak adlandırılmışlardır³³. Tanzimat süreci ile başlayan eğitimde reform çalışmaları, bu kurumları da kapsamıştı. Zira Osmanlı eğitim sistemine Tanzimatçıların getirdiği önemli bir yenilik olan rüşdiyelere bu kurumlardan mezun olanlar kayıt olabiliyordu. Bu bakımdan sıbyan mektepleri daha modern hale getirilmeliydi. Bu minvalde, 1824, 1838, 1845 ve daha sonraki yıllarda sıbyan mekteplerini islah etmek için teşebbüslerde bulunulmuştu. Zira sıbyan mekteplerinde verilen geleneksel eğitim, rüşdiyelere hazırlık anlamında yeterli görülüyordu³⁴. Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyaseti gereği 1863'lerde sıbyan okullarının seviyesinde ibtidâi adıyla yeni okulların açılması fikri ortaya atılmış ancak bu fikir, 1872 yılında açılan “*ibtidâi numûne mektebi*” ile hayata geçirilebilmiştir³⁵.

Diğer modern eğitim kurumlarında olduğu gibi ibtidâilerin esas manada inkişafı II. Abdülhamid devrinde olmuştur. Zira II. Abdülhamid'in saltanatının daha ilk yıllarında Kanûn-ı Esâsi'deki “*Osmanlı fertlerinin bütününe maârif tahsilinin birinci mertebesi mecbûri olacak ve bunun dereceleri ve teferruatı nizâm-ı mahsûs ile tayin*

²⁹ 1317 EVS, s. 407, 408; 1319 EVS, s. 1019.

³⁰ Tarihi kayıtlarda bu medresenin ismi tespit edilemedi. Ancak Kırklareli yerel tarih araştırmacısı Nazif Karaçam, medresenin isminin Sokullu Medresesi olduğunu yazmaktadır. Bkz. Karaçam, a.g.e., s. 336.

³¹ 1317 EVS, s. 412, 408; 1319 EVS, s. 1024.

³² Cahit Baltacı, “Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim” *Türkler*, C. XI (2002), s. 455.

³³ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.I-II, İstanbul 1977, s. 82.

³⁴ Kodaman, a.g.e., s. 66.

³⁵ Ergin, a.g.e., s. 467; Kodaman, a.g.e., s. 68.

*kılınacaktır*³⁶ maddesi ile ilköğretimin zorunluluğu anayasada yer almıştı³⁷. Bu dönemde, ilköğretim “*mekâtib-i sıbyâniye*” ve “*mekâtib-i ibtidâiye*” olarak iki kısma ayrılmıştı. Sıbyan mekteplerinde “*usûl-i atik*”, ibtidâi mekteplerinde “*usûl-i cedîd*” üzere eğitim verilmekteydi³⁸.

II. Abdülhamid döneminde, sıbyan mekteplerine nazaran, ibtidâilere daha çok ağırlık verilmiş ve köylere varıncaya kadar ibtidâiler açılmıştı. Kırkkilise sancağında da örneklerine sıkça rastladığımız bu eğitim kurumları, neredeyse bütün kaza ve köylerde faaliyettedir. II. Abdülhamid’in saltanatının son yıllarına ait bir belge, bu dönemdeki eğitim seferberliğiyle ilgili güzel bir örnektir. Kırkkilise sancağına bağlı Mandarıçe köyü muhtarı Mehmet Efendi, 1907 yılında Maârif Nezâreti’ne gönderdiği dilekçesinde memleketin en ücra köşelerine kadar açılan mekteplerin kendi köyünde de açılmasını istemişti³⁹.

Kırkkilise sancağındaki ibtidâiler hakkında genel bir istatistiki değerlendirme yapılacak olursa, 1893 yılı itibarıyla faal olan Müslim ve gayrimüslimlere ait ibtidâi mektepleri ve öğrenci sayıları şöyledir:

Tablo 2: *Kırkkilise Sancağındaki İbtidâiler ve Öğrenci Sayıları (1892-1893).*

Müslim/Gayrimüslim	İbtidai Sayısı	Öğrenci Sayısı	
		Erkek (Zükûr)	Kız (İnâs)
Müslim	113	3.212	1.542
Gayrimüslim	85	4.581	1.513
Toplam	198	7.793	3.055
		Kız ve erkek toplam: 10.848	

Kaynak: 1310 EVS, s. 499.

³⁶ 1876 Kanûn-ı Esâsi’nin 114. maddesinde yer alan bu hüküm için geniş bilgi ve Kanûn-ı Esâsi’nin tam metni için bkz. **Düstur**, 1.Tertip, Cilt 4, s. 4-20.

³⁷ II. Abdülhamid devri maarif seferberliği hakkında bir fikir vermesi açısından şunu da ifade etmek gerekir ki, bu tarihlerde ilköğretimin zorunlu olması Avrupa devletlerinin anayasalarına da daha yeni yeni giriyordu. Bkz. Kodaman, a.g.e., s. 67.

³⁸ Usûl-i Cedîd (Yeni usûl): Geleneksel eğitim veren sıbyan mekteplerinin yanında, 1869’dan itibaren “Usûl-i Cedîde Mektebi” ya da “İbtidâi Mektebi” adı altında yeni ilkokullar açılmıştı. Yeni açılan ibtidâilerde usûl-i cedîd ile eğitim verilmeye başlandı ve bu sistemde, okuma ve yazmada geleneksel uzun heceleme yerine kelimeyi doğrudan okuma metodu benimsendi. Ayrıca öğrenci sırası, öğretmen kürsüsü, kara tahta, tebeşir, harita gibi ders ve araç gereçleri kullanılmaya başlandı. Bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000-M.S.2012*, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 207-209; II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru ibtidâi mektebi kavramı oldukça yaygınlaşmış ve geleneksel mahalle mektepleri dahi ibtidâi mektebi diye adlandırılır olmuştur. Bu meydana, eski tarz okullarla devlet okullarını birbirinden ayırt edebilmek için mahalle mekteplerine “geleneksel yöntemlerin uygulandığı ibtidâi mektepler”, devlet okullarına da “usûl-i cedîde uygulayan ibtidâi mektepler” tabiri kullanılmaya başlandı. Bkz. Somel, a.g.e., s. 146.

³⁹ “... *Cenâb-ı bilâfetenâbi-i a’zamîde memâlik-i mabrûse-i şâhânenin en ücrâ köşelerine varınca mektepler küşâd ve ta’min-i maârif emri ebemmine her vakitten ziyâde itina edülelmekte oldu.*...” BOA. MF. MKT. 1028/1 lef 2, (30 Temmuz 1323/12 Ağustos 1907).

1893 yılı itibariyle sancak, 138.678 nüfusla Kırkkilise, Lülebergos, Babaeski, Midye, Ahtapoli, Vize ve Tırnova isimlerindeki 7 kaza, 22 nahiye, 241 köy 29.529 haneden müteşekkildi⁴⁰. Kaza, nahiye ve köy sayıları ile ibtidâi sayısı oranlandığında bu dönemde ibtidâilerin hayli çoğaldığı görülmektedir⁴¹. İbtidâilerdeki öğrenci sayısının nüfusa oranı %7,8' dir. Bu durumda sancaktaki nüfusun %7.8'i ibtidâi mekteplerinde okumaktadır⁴². Kırkkilise merkez kazadaki ibtidâi mektepleri ve öğrenci sayıları şöyleydi⁴³:

Tablo 3: *Kırkkilise Merkez Kazadaki İslam İbtidâi Mektepleri (1892-1893)⁴⁴.*

Mektebin Bulunduğu Mahalle	Eğitim Kadrosu	Öğrenci Adedi
Cami-i Kebir Mahallesi'nde Erkek İbtidâi Mektebi	Muallim-i Evvel Hacı Ahmet Efendi Muallim-i Evvel Hafız Mehmet Efendi	180
Karaca İbrahim Mahallesi'nde Erkek İbtidâi Mektebi	Muallim-i Evvel Muhammed Efendi	40
Hacı Zekeriya Mahallesi'nde Kız İbtidâi Mektebi	Muallim-i Evvel Süleyman Efendi Muallim-i Sani Halil Efendi	190

Kaynak: 1310 EVS, s. 489.

Tırnova, Ahtapoli, Lüleburgaz, Babaeski, Vize ve Midye kazalarındaki ibtidâi mektepleri ve öğrenci sayıları ise şöyleydi:

Tırnova kaza merkezinde 15 erkek ve 10 kız öğrencinin eğitim gördüğü 1 İslam ibtidâi mektebi bulunuyordu. Ayrıca Tırnova'da 1 Bulgar Ortodoks erkek, 1'de kız mektebi olup, 180 erkek ve 49 kız öğrencisi vardı. Kazada 150 erkek ve 50 kızdan ibaret olan 1 Bulgar Katolik erkek ve 1'de kız mektebi faaliyeteydi. Bunlar Edirne'deki Katolik Cemaati tarafından idare olunmaktaydı. Kazanın köyleri olan Dere-i Cedide'de 46, Garamet'te 35, Göktepe'de 34, Yayla'da 35,

⁴⁰ 1310 EVS, s. 493.

⁴¹ Sancaktaki 7 kaza + 22 nahiye + 241 köy = 270 yerleşim yerine karşılık gelmektedir. Genel ibtidâi sayısı ise, 198'dir. Kaza merkezlerinde 2-3 ibtidâi bulunduğu düşünülürse, bu dönemde köylerin yaklaşık 2/3'ünde ibtidâi bulunduğu görülmektedir.

⁴² Oranlama yapılırken okuyan öğrenci adedi x 100 / genel nüfus şeklinde işlem yapılmıştır. $(10.848 \times 100) \div 138.678 = \% 7.8$.

⁴³ Sancaktaki ibtidâiler hakkında en kapsamlı bilgiler Edirne vilayet salnâmelerinde bulunmaktadır. Bunun yanında Maârif Salnâmeleri ve Osmanlı arşivinde de malumat vardır ancak bu bilgiler, genel bir değerlendirme yapacak kadar istatistikî veriler içermediğinden bu konuda vilayet salnâmelerinden faydalanılmıştır.

⁴⁴ Kırkkilise merkez kazayla ilgili 1310 Edirne vilayet salnâmesinden derlediğimiz 1892-1893 yıllarına ait bu bilgiler ile 1900-1902 yıllarına ait Edirne vilayet salnâmelerindeki bilgiler bir farkla örtüşmektedir. Bu bağlamda, merkez kazada Hacı Zekeriya Mahallesi'nde bulunan kız ibtidâi mektebine ilave olarak daha sonraki yıllarda bir de erkek ibtidâi mektebinin inşa edildiği görülmektedir. Bkz. 1317 EVS, s. 187; 1319 EVS, s. 753-754.

Ahlâtlı köyündeki İslam mektebinde 35, Evranos'ta 25, Kara Abalar'da 25, Kara Viran'da 20 öğrenci vardı⁴⁵.

Lüleburgaz kazası dâhilinde 33 mektep olup, bunların 24'ü İslam, 8'i Rum ve 1'i Musevi mektebidir. Bu mekteplerin 6'sı kaza merkezinde, 27'si köylerdedir. Toplamda 532 öğrencisi vardır⁴⁶. Vize kazasında 16 erkek ve 6 kız mektebi mevcuttur. Bu mekteplerde 377 erkek, 126 kız öğrenci eski ve yeni usul üzerine üzere eğitim görmekteydi⁴⁷. Ahtapoli kazasında Eski ve Yeni Vasilkozlarda birer ibtidâi, Ahtapoli'de 3 Hristiyan ibtidâi ve diğer köylerde 1'er ibtidâi mektebi vardı. Bunlardan Vasilkozlardaki ibtidâi mekteplerinde 85 erkek ve 10 kız, diğer köylerde 154 erkek ve 33 kız öğrenci mevcuttu⁴⁸. Midye kazasında 3'ü İslam ve 5'i Hristiyan mektebi olmak üzere, bu mekteplerde 271'i erkek ve 95'i kız öğrenci eğitim görmekteydi⁴⁹. Babaeski kaza merkezinde 78 öğrencili bir erkek ibtidâi mektebi ile 60 öğrencili 1 kız ibtidâi mektebi bulunmaktaydı. Bunlardan başka kazaya bağlı köylerden, Hamidiye'de 91, Sinanlı'da 31, Mandıra'da 121, Kameriler'de 71, Sofu Halil'de 41, Taş Havlu'da 32, Kara Mesutlu'da 9, Kadı'da 28, Oruçlu'da 28, Kuzuçardağı'nda 18, Guraba'da 16, Kofalca'da 21, Ağa-i Cedit'te 50, Taşköprü'de 64, Çengerli'de 13, Kolalı'da 42, Minnetler'de 41, Karacaoğlan'da 28, Katranca'da 57 öğrencili birer ibtidâi mektebi faal durumdaydı⁵⁰.

3. Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde rüşdiyeler, eğitimde modernleşmenin başladığı Tanzimat sürecinin ürünü olan eğitim kurumlarıydı. II. Mahmut devrinde temelleri atılıp, Tanzimat süreci ile inkişaf ederek, II. Abdülhamid devrinde zirveye ulaşmışlardı. Rüşdiyeler ilk olarak 1839 yılında açılmaya başlanmış, ancak esas manada kurumsallaşması 1847 yılında olmuştu. Bu yılda Mekâtib-i Umûmiye Müdürlüğü'ne getirilen Kemal Efendi döneminde rüşdiyelerin geliştirilmesi, çoğaltılması ve yeni sistemde eğitime geçilmesi konularında somut adımlar atılmıştı. Bu bağlamda 1847'de İstanbul'da ilk örneklerine rastladığımız rüşdiyeler, Davud Paşa, Bâyezid, Üsküdar, Tophane ve Bâbiâli civarında 5 adet açılmışlardı⁵¹. Tanzimat döneminde bu okulların yaygınlaştırma çabalarına devam edilmiş, İstanbul'da bu sayı 1850'de 6'ya, 1852'de 10'a ulaşmıştı⁵².

⁴⁵ 1310 EVS, s. 512.

⁴⁶ 1310 EVS, s. 521.

⁴⁷ 1310 EVS, s. 528.

⁴⁸ 1310 EVS, s. 534.

⁴⁹ 1310 EVS, s. 539.

⁵⁰ 1310 EVS, s. 542-546.

⁵¹ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, C. XV (2002), s. 73-74.

⁵² Demirel, a.g.m., s. 75; Kodaman, a.g.e., s. 92.

İstanbul'da olumlu sonuçları alınan rüşdiyeler, 1853 yılındaki kararlarla diğer Osmanlı vilayetlerinde de açılması planlanmıştı. Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 tarihinde Padişah Abdülmecid'in iradesi ile 25 vilayette rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştı⁵³.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Kırkkilise sancağının da içinde olduğu Rumeli topraklarında rüşdiyelerin açılması, Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti Muavini Vehbi Efendi'nin çalışmalarıyla olmuştu. Nezâret tarafından Rumeli'de rüşdiye açmakla görevlendirilen Vehbi Efendi'nin öncülüğünde, 1856'da İškodra, Yenişehir, Yanya, Delvine ve Manastır vilayetlerinde; 1858 yılında Edirne, Filibe, Sofya, Selanik, Drama, Gelibolu, Berat, Prezrin'de rüşdiyeler açılmıştır⁵⁴. Kırkkilise rüşdiyesinin açılış tarihi, tam olarak bilinmese de 1870'lerde açıldığı bilinmektedir⁵⁵.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Osmanlı eğitim sisteminde önemli bir yere sahiptir. Zira bu nizamname ile ibtidâî, rüşdiye ve idadilerin durumu açıklığa kavuşturulmuş ve nizamnamenin 18-32. maddelerinde, rüşdiyelerle ilgili hususlar detaylandırılmıştır. Buna göre, 500 haneyi geçen bir kasabanın halkı tamamen Müslüman ise İslam rüşdiyesi, Hristiyan ise Hristiyan rüşdiyesi açılacaktır. İslam ve Hristiyan halkın birlikte yaşadığı kasabalarda Hristiyanların rüşdiye açabilmesi için 100 haneden fazla nüfusa sahip olmaları gerekmektedir. Rüşdiyelerin her türlü inşa giderleri, öğretmen ve hademe maaşları vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Rüşdiyelerin öğrenim süresi 4 yıl⁵⁶ olup ibtidâî mektebini bitiren ve şahadetname alanlar bu okullara kayıt olabilecektir⁵⁷.

İlk olarak Tanzimat devrinde İstanbul'da açılan rüşdiyeler, II. Abdülhamid döneminde eğitimde modernleşme çabaları sonucunda neredeyse bütün vilayet ve sancaklarda açılmıştır⁵⁸. 19. yüzyıl sonlarında Kırkkilise sancağı dâhilinde Müslümanlara ait⁵⁹ 1 kız rüşdiyesi ve 3 erkek rüşdiyesi bulunmaktaydı. Kız rüşdiyesi merkez kazada, erkek rüşdiyeleri ise Vize, Lüleburgaz ve Babaeski kazalarında faaliyet göstermekteydi. II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında

⁵³ Kodaman, a.g.e., s. 92.

⁵⁴ Demirel, a.g.m., s. 77

⁵⁵ BOA. MF. MKT. 4/16, (20 Cemaziyelahir 1289/ 25 Ağustos 1872).

⁵⁶ Tarihi seyir içerisinde rüşdiyelerin eğitim-öğretim sürelerinde değişiklikler olmuştur. Eğitim süreleri başlangıçta 4 yıl olduğu halde Darülmaarif açıldıktan sonra 6 yıla çıkarılmıştır. Ancak 1863'te 5 yıl, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile 4 yıl olmuştu. II. Abdülhamid devrinde tüm okullarda olduğu gibi rüşdiyelerin programlarında da değişikliğe gidilmiş, idadilerle birleştirilen rüşdiyelerin eğitim süresi 1892'de 3 yıla düşürülmüş ancak müstakil rüşdiyelerin eğitim süresi 4 yıl olarak devam etmiştir. Bkz. Kodaman, a.g.e., s. 92, 93,107; Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.187; Demirel, a.g.m, s. 86.

⁵⁷ Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.187.

⁵⁸ Kodaman, a.g.e., s. 103-104.

⁵⁹ Sancakta gayrimüslimlerin açtığı rüşdiye derecesinde mektepler de bulunmaktadır. Gayrimüslim rüşdiyeleri, gayrimüslimlere ait okullar başlığı altında incelendiği için burada değinilmemiştir.

Midye kazasında da bir rüşdiye mektebi açılmıştı⁶⁰. Ancak, kazada yeterli Müslüman nüfusun⁶¹ olmaması, rüşdiyeye yeterli öğrenci bulunamaması ve sadece 2-3 öğrencinin devam etmesi, rüşdiyedeki muallimin görevine layıkıyla devam etmemesi gibi nedenlerden dolayı, Müslüman nüfusu daha fazla olan Saray nahiyesine nakledilmiştir⁶².

Kırkkilise rüşdiyesinin ne zaman açıldığıyla ilgili Osmanlı arşivleri, Maârif Nezâreti salnâmeleri ve Edirne vilayet salnâmelerinde herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Ancak 25 Ağustos 1872 (20 Cemaziyelahir 1289) tarihli bir belgede, Kırkkilise Rüşdiye mektebi bevâbı Hüseyin Ağa'nın istifa ettiği ve yerine Hacı Ziyaeddin'in tayin edildiği belirtilmektedir⁶³. Bu belgeden rüşdiyenin faaliyette olduğu ve 1872 tarihinden önce açıldığı anlaşılmaktadır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Ruslar'ın Kırkkilise'yi işgal etmeleriyle birlikte buradaki okullar da kapanmış ve diğer Osmanlı memurları gibi mektep muallimleri de İstanbul'a kaçmışlardır⁶⁴. Kırkkilise, savaştan sonra Ayastefanos Antlaşması'yla Bulgar Prenslğine bırakılmışsa da, aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması ile yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁶⁵. 1879 yılında rüşdiyenin tekrar açılması gündeme gelmiş ve Kırkkilise Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafta, rüşdiye mektebinin ne halde olduğu ve tekrar açıldığında kaç talebesi olacağına bildirilmesi istenmiştir⁶⁶. Rus istilasından sonra tekrar açıldığı anlaşılan Kırkkilise rüşdiyesinde, öğretmensizlik nedeniyle sorunlar devam etmiştir. 1897 yılında Kırkkilise'deki rüşdiye ve ibtidâi mektebi muallimlerinin görevi bırakmalarıyla bir süre eğitim yapılamamıştır⁶⁷. Sultan Abdülaziz döneminde açılan Kırkkilise rüşdiyesi dışında sancaktaki diğer rüşdiyeler, II. Abdülhamid devrinin eğitimde reform çalışmalarının ürünüdürler. Bu meyanda, Vize Rüşdiyesi H. 1309 (1891/1892) yılında 4.700 kuruş ve Babaeski Rüşdiyesi H. 1314 (1896/1897) yılında 20.647 kuruş harcanarak açılmışlardır⁶⁸. Lüleburgaz Rüşdiyesi ise, Sokullu Mehmet Paşa Camisi'nin

⁶⁰ BOA. MF. MKT. 1035/45, (14 Zilhicce 1325/ 18 Ocak 1908).

⁶¹ Elimizdeki bir belgeye göre, 1909 yılında Nefs-i Saray Kasabasında 1.964 İslam, 1308 Hristiyan ve Midye Kasabasında kadın ve erkek toplam 160 Müslim ve 2.175 gayrimüslim nüfus mevcuttu. Bkz. BOA. MF. MKT. 1134/44 lef 3, (13 Cumadelahir 1327/2 Temmuz 1909).

⁶² BOA. MF. MKT. 1134/44 lef 3, (13 Cumadelahir 1327/2 Temmuz 1909).

⁶³ BOA. MF. MKT. 4/16, (20 Cemaziyelahir 1289/ 25 Ağustos 1872).

⁶⁴ BOA. MF. MKT. 58/34, (26 Ramazan 1295/23 Eylül 1878); Ayar, a.g.m., s. 43.

⁶⁵ Kırklareli İl Yıllığı 1967, s. 182.

⁶⁶ BOA. MF. MKT. 62/141, (4 Cumadel evvel 1296/26 Nisan 1879).

⁶⁷ Dâhiliye Nezâreti'nden Maârif Nezâreti'ne gönderilen yazıda Kırkkilise'deki rüşdiye ve ibtidâi mektepleri muallim ve muallimlerinin görevi bıraktıkları ve okulların boşa kaldıkları, mekteplerdeki idarecilerin yolsuzluk yaptıkları ve bu durumun soruşturulduğu, Kırkkilise kız rüşdiyesinin ihtiyacı olan öğretmenin henüz gönderilemediği, istenilen muallimin biran önce gönderilmesi gerektiği belirtilmişti Bkz. BOA. DH. MKT. 2078/72, (29 Recep 1314/3 Ocak 1897).

⁶⁸ 1319 MNS, s. 330; 1321 MNS, s. 302-303.

avlusunda bulunuyordu. Buradaki 17 odası bulunan medresenin bir kısmı rüşdiye mektebine diğer bir kısmı ise topçu zabitlerinin ikametine tahsis edilmişti⁶⁹.

II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise sancağında açılan rüşdiyelerdeki öğrenci sayılarıyla ilgili bütün yıllara ait yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak maarif ve vilayet salnâmelerinde yaptığımız araştırmalarda sancaktaki 4 rüşdiyenin öğrenci sayıları 1898-1904 yılları⁷⁰ arasında kapsamlı olarak yer almaktadır. Öğrenci sayılarındaki artmalar ve eksilmeler göze çarpmakla birlikte yıllara göre rüşdiyelerdeki öğrenci ve öğretmen sayıları şöyleydi:

Tablo 4: *Kırkkilise'deki Rüşdiyelerin Öğrenci ve Öğretmen Sayıları (1898-1904).*

Rüşdiyeler	Öğrenci Sayıları					Öğretmen Sayısı
	1898	1899	1900	1901/1902	1903/1904	1898-1904
Kırkkilise Kız Rüşdiyesi	? ⁷¹	?	?	42	?	1
Vize Erkek Rüşdiyesi	23	24	33	33	16	2
Babaeski Erkek Rüşdiyesi	27	18	25	23	17	2
Lüleburgaz Erkek Rüşdiyesi	44	40	39	25	25	2
Toplam	94	82	97	123	58	7

Kaynak: 1319 EVS, s. 754; 1316 MNS, s. 787; 1317 MNS, s. 880; 1318 MNS, s. 978; 1319 MNS, s. 309-310; 1321 MNS, s. 287.

II. Abdülhamid devrinde rüşdiyelere önem verilmiş ve bu kurumlardaki öğrenci sayılarının artırılmasında üstün gayret gösteren personel de zaman zaman ödüllendirilmiştir. Bu konuda elimizde iki örnek bulunmaktadır. İlki 1879 yılına aittir ve Kırkkilise rüşdiye mektebi muallim-i evveli Sultanyerli Osman Efendi hizmetlerinden dolayı *İstanbul Ruûs-ı Hümayyını* ile taltif edilmiştir⁷². 1889 yılında ise rüşdiyenin muallim-i sânisî Bilal Efendi, altı yedi seneden beri bulunduğu

⁶⁹ 1317 EVS, s. 412; 1319 EVS, s. 1024.

⁷⁰ 1898 yılından önceki öğrenci bilgileri, bütün rüşdiyeleri kapsamamaktadır. Ancak bazı salnâmelerde sancaktaki rüşdiyelerdeki öğrenci mevcutları verilmiştir. Örneğin, 1874 ve 1876 yılında Kırkkilise rüşdiyesinin öğrenci sayısı 41, 1883'te 81, 1884'te 72, 1887'de 60, 1888'de 64 olduğu görülmektedir. Bkz. 1291 EVS, s. 111; 1293 EVS, s. 97; 1301 EVS, s. 121; 1302 EVS, s. 123; 1305 EVS, s. 134; 1306 EVS, s. 134; 1307 EVS, s. 134; 1308 EVS, s. 134; 1309 EVS, s. 138; 1310 EVS, s. 489. Babaeski, Vize, Lüleburgaz rüşdiyelerine ait bilgilere tam olarak ulaşılamasa da, Lüleburgaz rüşdiyesinin öğrenci mevcudu 1882/1883 yılında 36, 1896/1897 yılında 44'tür. Bkz. 1300 EVS, s. 117; 1314 EVS, s. 173.

⁷¹ Kırkkilise merkez kazada bulunan kız rüşdiyesinin öğrenci sayılarına ilişkin Osmanlı arşivi ve salnâmelerde yapılan araştırmalarda herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Adı geçen rüşdiyedeki öğrenci sayısına sadece 1319 Edirne vilayet salnâmesinde rastlanıldı. 1901/1902 yıllarında 42 olan öğrenci mevcudu, diğer rüşdiyelerdeki artmalar ve eksilmelerle kıyaslandığında bu rüşdiyedeki öğrenci sayısının da 35-45 arasında olabileceği düşünülebilir.

⁷² BOA. MF. MKT. 59/64, (9 Muharrem 1296/3 Ocak 1879).

muallimlik vazifesini hakkıyla ifa ederek, okulun başarısında üstün gayreti olduğu düşüncesiyle kendisine *taşra ruhsunun* verilmesi Kırkkilise cemaat ve maarif meclislerinin ortaklaşa düzenlediği mazbatadan anlaşılmaktadır⁷³.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 21. maddesinde rüşdiyelerdeki personel durumuna değinilmiştir. Rüşdiyelerin öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evvel ve muallim-i sânisî bulunacak ve bunlardan başka bir mubassır⁷⁴, bir de bevvâb görev yapacaktı. Muallim-i evveler 800, muallim-i sânisler 500, mubassırlar 250 ve bevvâblar 150'şer kuruş maaş alacaklardı⁷⁵. Kırkkilise'deki rüşdiyelerde ortalama ikişer muallim görev yapmıştır. Muallime, muallim-i evvel ve hat muallimlerinden oluşan eğitim kadrosu şöyleydi:

Tablo 5: *Kırkkilise, Vize, Lüleburgaz ve Babaeski Rüşdiyelerinin Eğitim Kadrosu (1901-1904)*⁷⁶.

Rüşdiyeler	Eğitim Kadrosu
Kırkkilise Kız Rüşdiyesi	Muallime Hatice Hanım
Vize Erkek Rüşdiyesi	Muallim-i evvel Rıfki Efendi, Hat Muallimi Eşref Efendi
Babaeski Erkek Rüşdiyesi	Muallim-i evvel Abbas Efendi, Hat Muallimi Murtaza Efendi
Lüleburgaz Erkek Rüşdiyesi	Muallim-i evvel Hasan Fehmi Efendi, Hat Muallimi Mehmet Efendi

Kaynak: 1319 EVS, s. 754; 1319 MNS, s. 309-310; 1321 MNS, s. 287.

⁷³ BOA. MF. MKT. 112/152, (29 Muharrem 1307/25 Eylül 1889); II. Abdülhamid devrinde rüşdiyelerde üstün hizmetleri görülen ve bu kurumlardaki öğrenci sayılarının artırılmasında emek sarf eden muallimlerin teşvik amacıyla ödüllendirildiği bilinmektedir. Bu konuda bir başka örnek ise, Hayrabolu rüşdiyesinde görülmektedir. 1902 yılında Hayrabolu rüşdiye mektebi muallim-i evveli Hafız İbrahim Efendi'nin vazifesindeki başarı ve gayretlerinden dolayı "*şâyeste-i takdir olan mesaisine mükkâfaten*" taltifi için Maârif-i Umûmiye Nezâreti'ne teklifi yapılmıştır. Bkz. BOA. MF. MKT. 611/12.

⁷⁴ Bu dönemde okullarda öğrencilerin fiil ve hareketlerini teftiş eden ve hüsn-i hallerine nezaret eden memura verilen isimdir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 1270.

⁷⁵ Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.187.

⁷⁶ Edirne vilayet salnâmeleri ve Maârif Nezâreti salnâmelerinden derlediğimiz bu bilgiler dışında Kırkkilise rüşdiyesine atanan muallimlere ait bilgiler Osmanlı arşivinde bulunmaktadır. Bu bağlamda rüşdiyede 1 muallim görev yapmış olup, yıllara göre görev yapan muallimler şöyledir: 1879 yılında Muallim-i evvel Sultanyerli Osman Efendi, bkz. BOA. MF. MKT. 59/64, (9 Muharrem 1296/3 Ocak 1879); 1894'te Osman Nuri Efendi, bkz. BOA. MF. MKT. 216/29, (27 Muharrem 1312/31 Temmuz 1894); 1900'de Muallime-i evvel Kevser Hanım, bkz. BOA. MF. MKT. 532/7, (3 Recep 1318/27 Ekim 1900); 1901'de Muallime-i evvel Hatice Seher Hanım, bkz. BOA. MF. MKT. 563/34, (25 Safer 1319/13 Haziran 1901); 1902'de muallime Hatice Hanım, bkz. 1319 EVS 754; 1904'te muallime Sadiye Hanım, bkz. BOA. MF. MKT. 817/40, (4 Şevval 1322/12 Aralık 1904); 1907'de Muallime Fatma Lütfiye Hanım, bkz. BOA. MF. MKT. 1026/78, (3 Zilkade 1325/ 8 Aralık 1907).

4. İdadi Mektebi

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden önce pek çok okulun hazırlık sınıflarına verilen isim olan idadi, bu nizamname ile birlikte ilk kez bir ortaöğretim kurumu olarak nitelendirilmişlerdi⁷⁷. İdadilerin durumu, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 33-41. maddelerinde açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre, idadilere rüşdiyeyi bitirmiş olan Müslim ve gayrimüslim çocuklar kaydolabilecek ve bin haneyi geçmiş olan, hal ve mevkilerince lüzum görülen kasabalarda birer adet idadi açılacaktır. İdadinin inşaat masrafları, muallim ve hademesinin maaşları ve sair masrafları vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Her idadinin muavinleriyle beraber altışar muallimi olup bunlar Dersaadet'teki büyük Darulmuallimin şahadetnamesi ve Maârif Nezâreti'nin görüşü ile seçilecek ve tayin edilecektir. Ayrıca her idadinin mubassır ve bevâb gibi hademesi dahi olacaktır. İdadilerin tahsil süresi 3 sene olup, tatil zamanları ve imtihanları rüşdiye mektepleri gibi olacak, farklı olarak idadideki Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin ibadet günlerinde de tatil olacaktır. İdadide tahsil müddetini tamamlamış olan talebelere usulü üzerine imtihanlarda ruûs alanlar (ilmiye rütbesi) imtihan nizamnamesinde belirtilen haklardan faydalanacaklardır. İmtihanda başarısız olanlar isterlerse bir sene daha mektepte kalacaklardır⁷⁸.

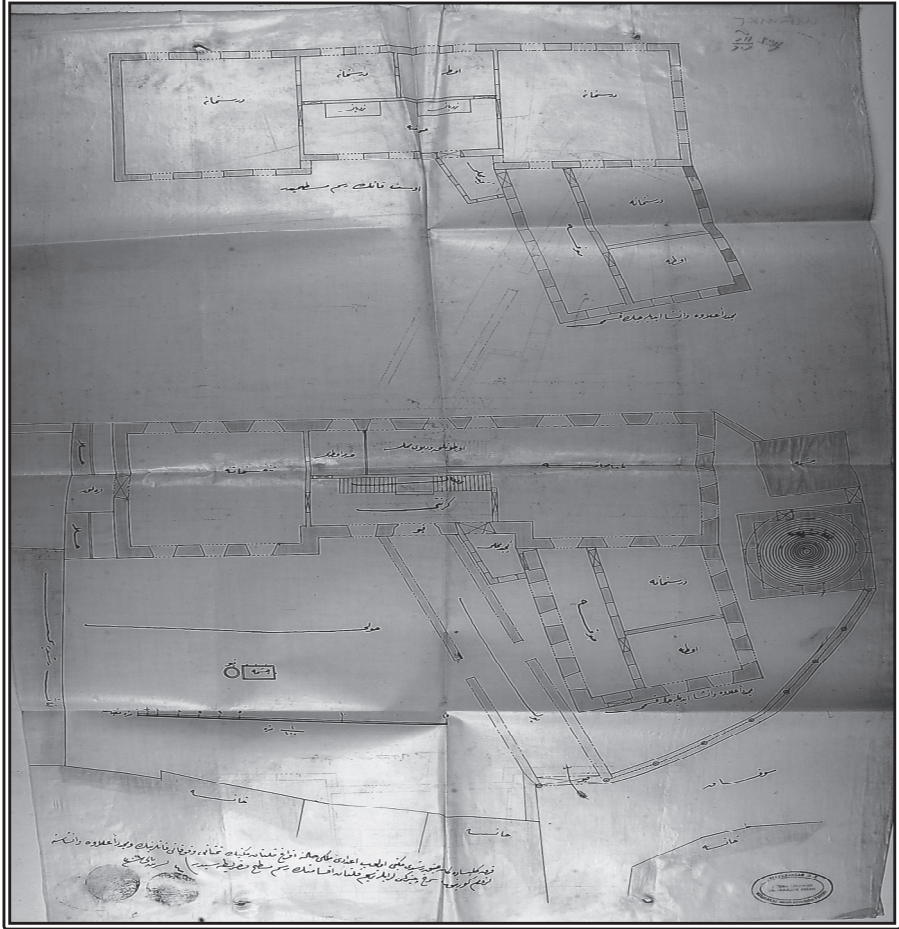
Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 34. maddesinde geçen "*hal ve mevkilerince lüzum görülen kasabalarda birer idadi mektebi açılacaktır*" hükmü gereğince Kırkkilise'de de bir idadi açılmıştı. Merkez kazada 1892 yılında açılan Kırkkilise İdadisi, üç sınıfı bulunan eski rüşdiye binasında eğitim öğretime başlamıştı. Zaman içerisinde bu binanın mevcut öğrencisine yetmemesi nedeniyle, 1894 yılı başlarında genişletilmesi için bir keşif defteri hazırlanarak merkeze gönderilmişti⁷⁹.

⁷⁷ Kodaman, a.g.e., s. 114.

⁷⁸ Düstur, I. Tertip, C.2, 1869 M.U.N, s.190-191.

⁷⁹ BOA. MF. MKT. 199/24 lef 5, (24 Recep 1311/31 Ocak 1894).

Kroki 1: Kırkkilise'de İdadi Mektebi Olarak Kullanılan Binanın (Eski Rüüşdiye Binası) Talebeye Yetmemesi Sebebiyle Genişletilmesi Planı (1894).

Kaynak: BOA. MF. MKT. 199/24 lef 1, (26 Ramazan 1311/2 Nisan 1894).

Yukarıdaki plan doğrultusunda, mevcut binanın genişletildiğiyle ilgili elimizde bir kayıt bulunmamakla birlikte, 1895, 1900 ve 1905 yıllarında binanın onarımının yapılarak eğitime devam edildiği bilinmektedir. 1902 yılında Kırkkilise İdadisi için yeni bir bina yapılması gündeme gelmiş ancak bir türlü inşaata başlanılamamıştır. 1910 yılına gelindiğinde idadi, hala eski binasında eğitim vermektedir. Sultan II. Abdülhamid döneminde neharî (gündüzlü) ve leylî (yatılı) olarak açılan idadiler içerisinde Kırkkilise İdadisi, gündüz eğitim veren idadilerdendi⁸⁰.

⁸⁰ Ayar, a.g.m., s. 46, 54.

Kırkkilise İdadisi, Müslüman öğrencilerin çoğunlukta, gayrimüslim öğrencilerin azınlıkta olduğu bir kurumdu. İdadide, 1895-1900 yılları arasında her yıl ortalama 102-122 arası öğrenci eğitim görmüş olup, yıllara göre öğrenci mevcudu şöyleydi:

Tablo 6: *Yıllara Göre Kırkkilise İdadisinin Öğrenci Mevcudu (1895-1900).*

Eğitim-Öğretim Yılı	Öğrenci Mevcudu		
	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896	86	16	102
1896-1897	87	16	103
1897-1898	89	18	107
1898-1899	102	20	122
1899-1900	109	13	122

Kaynak: 1316 MNS, s. 781; 1317 MNS, s. 874; 1318 MNS, s. 972; 1319 MNS, s. 304; 1321 MNS, s. 282.

20. yüzyıl başlarında Kırkkilise İdadisinde 1 müdür, 8 muallim, 1 mubassır ve 8 hademe görev yapıyordu. Bu yıllarda idadinin eğitim kadrosu ve okutulan dersler aşağıdaki gibidir.

Tablo 7: *Kırkkilise İdadisinin Eğitim Kadrosu ve Okutulan Dersler (1900-1902).*

Eğitim Kadrosu	Unvanı	Okuttuğu Ders
Osman Efendi	Müdür	Müdür, Ulûm-ı Diniyye, Ahlâkiye, Arabi Muallimi
Osman Nuri Efendi	Muallim	Hesap, Malûmât-ı Sıhhiye, Zirâiyye, Kitâbet Muallimi
Muhammed Ali Efendi	Muallim	Türkçe, Resim, İlm-i Eşya Muallimi
Cezmi Efendi	Muallim	Coğrafya, Tarih, Cebir Muallimi
Naili Efendi	Muallim	Usul Defteri, Türkçe Muallimi
Mustafa Efendi	Muallim	Arabi ve Farsî Muallimi
Yüzbaşı Hakkı Efendi	Muallim	Hendese Muallimi
Latif Efendi	Muallim	Hüsn-i Hatt Muallimi
Mahmut Kemal Efendi	Muallim	Fransızca Muallimi
Mehmet Ali Efendi	Mubassır	-

Kaynak: 1321 MNS, s. 282; 1319 EVS, s. 753.

II. Abdülhamid döneminde idadilerdeki eğitim kadrosu, sadece eğitim-öğretim işleriyle uğraşmıyorlardı. Aynı zamanda idadilerdeki müdür ve öğretmenlerin tatil zamanlarında buldukları mahaldeki köy ve kasaba mekteplerini teftiş etme gibi vazifeleri de vardı. Bu meyanda, Kırkkilise İdadisi müdür ve öğretmenleri, bu dönemde Kırkkilise sancağına bağlı olan Lüleburgaz, Babaeski, Ahtapoli, Vize, Midye kazalarındaki mektepleri teftiş ediyorlardı. Maârif Nezâreti bu teftiş görevlerine oldukça önem vermiş, zamanında teftiş görevini yerine getirmeyen idadi personelini cezalandırmıştır. 1903 yılında

yaşanan bir örnek ilgi çekicidir. Tatil zamanında kendilerine verilen teftiş görevini yerine getirmeyen Kırkkilise İdadisinden Osman Nuri Efendi, Dedeğaç İdadisi müdürü Abdülhalim Efendi ve muallim Arif Efendi tevbih (kınama) ile cezalandırılmışlardır⁸¹.

Kırkkilise İdadisinde, değişik zamanlarda vukuatlar da yaşanmıştı. 1893 yılında idadinin Türkçe muallimi Bilal Efendi'nin 31 derse girmediği tespit edilmiş ve kendisine maaş kesim cezası uygulanmıştır⁸². Bir başka vukuat ise idadinin mubassırıyla ilgilidir. 1894 yılı Nisan ayında idadinin mubassırı Mahmut Efendi'nin öğrenci ile devamlı münakaşa ettiği, onları darp ettiği ve teneffüslerde vazifesini yapmadığı, talebinin bazı yolsuz hareketlerine göz yumduğu tespit edilmişti. Olayın Edirne Maârif Müdürü Mehmet Sait Efendi'ye intikal etmesi üzerine mubassır Mahmut Efendi'nin görev yeri Tekirdağ İdadisi mubassırı Haşim Efendi ile karşılıklı olarak değiştirilmiştir⁸³. Kırkkilise İdadisinin ilk yıllarında bu tür vakaların yaşanması, idadide disiplinin tam manasıyla sağlanamadığını göstermektedir.

5. Sancaktaki Gayrimüslimlere Ait Mektepler

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlere okul açma yetkisi Islahat Fermanı ile verilmişti. Fermana göre, bütün tebaanın çocukları Osmanlı sivil ve askerî okullarına eşit şartlarda girebilecek ve resmî olarak tanınan bütün dinî cemaatler, devlet denetiminde olması koşuluyla, kendi okullarını kurabileceklerdi⁸⁴. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile dini cemaatlerin okul açma yetkileri belli şartlara bağlanmıştı. Nizamnamede “Mekâtib-i Husûsiye” olarak zikredilen bu okulların, 129. maddede tanımı şöyle yapılmıştı:

“Mekâtib-i husûsiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek Devlet-i Aliyye tebaası ve gerek yabancı tebaadan olan şahıslardan biri tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan mekteplerdir ki bunların masrafları ya müesseseleri tarafından veyahut bağlı oldukları vakıfları tarafından idare olunur. Osmanlı şehirlerinde bu çeşit mekteplerin açılışında evvela muallimlerinin elinde Maârif Nezâreti tarafından veyahut mahalli Maârif İdaresi'nden şehâdetnâme bulunmak ve ikinci olarak bu mekteplerde âdâba ve politikaya aykırı ders okutturulmamak için talim olunacak derslerin cetveli ve kitaplar Maârif Nezâreti'nden veyahut mahalli Maârif İdaresi'nden tasdik edilmek üzere, taşrada ise Vilayet Maârif İdaresi ile vilayet valisi tarafından ve İstanbul'da ise, Maârif Nezâreti tarafından resmi ruhsat verilir. Bu üç şart tamamen mevcut olmadıkça mekâtib-i husûsiye açılışına ve devamına ruhsat verilmez ve aykırı hareket olması halinde bu mektepler kapatılır. Mekâtib-i husûsiye açanların tayin edecekleri hocaların ellerinde şehâdetnâme bulunduğu halde onu maarif idaresine tasdik ettirmeleri lazım gelecektir.”⁸⁵.

81 BOA. MF. MKT. 683/20, (9 Zilkade 1320/7 Şubat 1903).

82 BOA. MF. MKT. 189/86, (6 Rebiülevvel 1311/17 Eylül 1893).

83 BOA. MF. MKT. 201/34 lef 1, (15 şevval 1311/21 Nisan 1894).

84 Somel, a.g.e., s. 66-67.

85 BOA. Y. E.E. 112/6; Düstur 1. Tertip, 2. Cilt, s. 204-205.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin açacağı okulların masraflarına, öğretmen ve personel maaşlarına karışmamış ve bu tür giderlerin devlete herhangi bir yük getirmeden kendi vakıf veya cemaatleri tarafından karşılanmasını şart koşturmuştur. Ancak devlet tamamen kontrolü de elden bırakmamıştır. Zira bu okullarda görev yapacak öğretmenlerin Maârif Nezâreti veya mahalli Maârif İdaresi'nden şehâdetnâme alması, Osmanlı aleyhine ders okutulmaması, ders kitaplarının devletçe tasdiki gibi hususlara dikkat çekilmiştir.

1869 Nizamnâmesinde gayrimüslim tebaanın açtığı okullar “Mekâtib-i Gayrimüslime”, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında açtığı okullar “Mekâtib-i Ecnebiye” olarak adlandırılmıştı. Kırkkilise sancağında “Mekâtib-i Ecnebiye” denilen yabancı devletlerin açtığı misyoner okulları bulunmuyordu⁸⁶. Ancak sancakta gayrimüslim halka ait çok sayıda “Mekâtib-i Gayrimüslime” faaliyet göstermekteydi. Bu okullar hakkında Maârif salnâmeleri ve Edirne vilayet salnâmeleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak II. Abdülhamid devri maarif nazırlarından Zühtü Paşa'nın imparatorluk içindeki gayrimüslim tebaanın ve yabancı devletlerin açtığı okullar hakkında hazırladığı 1894 tarihli rapor⁸⁷, bu konuda en kapsamlı kaynaktır. Rapor, taşradaki maarif müdürlüklerinin gönderdikleri verilere göre hazırlandığı için güncel bilgiler içermekteydi⁸⁸. Raporun ekinde yer alan tabloda gayrimüslimlerin ve yabancıların Osmanlı topraklarında açtığı okulların listesi bulunmaktadır. Zühtü Paşa'nın raporuna göre, Edirne vilayetinde gayrimüslim unsurların açtığı okulların sayısı şöyledi:

⁸⁶ Zühtü Paşa'nın raporuna göre, Edirne vilayetine bağlı Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Dedeğaç ve Gümölcine sancakları içerisinde sadece Edirne sancağında “Mekâtib-i Ecnebiye (Misyoner Okulu)” bulunuyordu. Bu dönemde Edirne sancağında 2 Avusturya, 5 Fransız olmak üzere 7 adet misyoner okulu faaliyet göstermekteydi. Bkz. BOA. Y.PRK. MF. 3/30; BOA. Y.PRK. MF. 3/31; Atilla Çetin, “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1982), s. 214.

⁸⁷ Dönemin Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Raporu için bkz. BOA. Y.PRK. MF. 3/30; BOA. Y.PRK. MF. 3/31. Bu raporun ek kısmında Osmanlı ülkesinde gayrimüslim tebaanın açtığı okullar (bkz. BOA. Y.PRK. MF. 3/31) ile yabancı devletlerin açtığı okullar (bkz. BOA. Y.PRK. MF. 3/30), vilayet-sancak ve kaza ayırımına tabi tutularak liste halinde verilmiştir. Yabancı okulların listesi için ayrıca bkz. Çetin, a.g.m., s.189-220.

⁸⁸ Erdoğan Keskinkılıç, “Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23 (2010), s. 85.

Tablo 8: *Maârif Nâzırı Zühtü Paşa'nın Raporuna Göre Edirne Vilayetindeki Gayrimüslimlerin Açtığı Okullar (1894).*

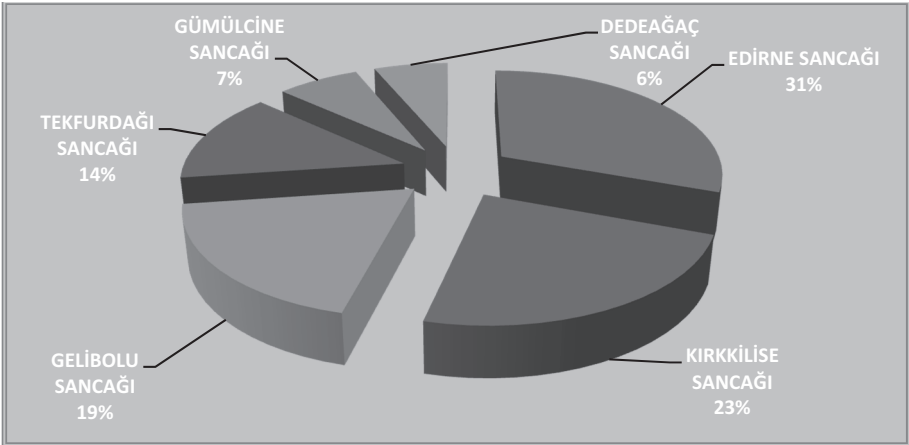
Sancaklar	Rum	Ermeni	Bulgar	Katolik	Musevi	Protestan	Toplam
Edirne	100	5	28	-	6	-	139
Kırkkilise	63	-	40	2	1	-	106
Gelibolu	71	1	13	-	1	-	86
Tekfurdağı	46	7	5	1	2	2	63
Gümülcine	14	1	16	-	1	-	32
Dedeğaç	19	1	9	-	-	-	29
Toplam	313	15	111	3	11	2	455

Kaynak: BOA. Y.PRK. MF. 3/31.

Tabloya göre 1894 yılı itibari ile gayrimüslim halkın Edirne vilayetinde açtığı okul sayısı 455'tir. Kırkkilise sancağında 63 Rum, 40 Bulgar, 2 Katolik ve 1 Musevi mektebi olup, vilayette en çok Bulgar mektebinin faaliyette olduğu yer burasıydı. Zühtü Paşa'nın raporunda bu okulların dereceleri (ibtidâi-rüşdiye) belirtilmemiştir. Ancak Maârif salnâmelerinden edindiğimiz bilgilere göre Kırkkilise sancağında bu dönemde 7 adet gayrimüslim rüşdiyesi bulunuyordu. Bu durumda raporda verilen gayrimüslim okullarının tamamına yakınının ibtidâi derecesinde olduğunu söyleyebiliriz.

Zühtü Paşa'nın raporuna göre Kırkkilise sancağının vilayetteki durumu aşağıdaki grafikte daha net ifade edilmiştir.

Grafik 1: *Edirne Vilayeti Sancaklarındaki Gayrimüslim Okul Oranları (1894).*

Kırkkilise sancağı, gayrimüslimlerin açtığı okullar bakımından %23'lük oranla vilayette ikinci sırada bulunmaktadır. Kırkkilise'nin vilayetteki diğer sancaklar içerisindeki nüfus verilerinin ortaya konulması bu tabloyu daha da

netleştirecektir. Bu cümleden olarak, 1881-1882/1893 Osmanlı genel nüfus sayımlarında Kırkkilise sancağında, gayrimüslim nüfus %71, Müslüman nüfus ise %29'luk bir oranı teşkil etmekteydi⁸⁹. 1902 yılına gelindiğinde nüfus oranlarının Müslümanlar lehine değiştiği görülmektedir. 1319 Edirne vilayet salnâmesine göre, Kırkkilise sancağındaki İslam nüfusu %35'e yükselmiş, gayrimüslim nüfusu ise, %65'e düşmüştü. Kırkkilise'nin vilayetteki diğer sancaklara göre demografik durumu şöyledi:

Tablo 9: *Edirne Vilayetine Bağlı Sancakların Cemaatlere Göre Nüfusu (1902).*

Cemaatler	Edirne	Kırkkilise	Gümölcine	Gelibolu	Dedeoğaç	Tekfurdağı	Toplam
İslam	138.141	51.497	205.228	30.868	40.262	54.360	520.356
Rum	85.258	55.989	15.050	61.859	22.765	41.653	282.574
Ermeni	4.021	104	362	1.228	486	11.252	17.453
Bulgar	36.684	37.145	21.609	1.807	15.296	3.998	116.539
Katolik	741	141	-	-	40	603	1.525
Yahudi	10.075	1.007	765	1.876	77	1.707	15.507
Protestan	70	-	-	-	-	131	201
Latin	4	-	-	-	-	-	4
Yabancı	-	191	230	60	-	-	481
Toplam	274.993	146.074	243.244	97.698	78.926	113.704	954.640

Kaynak: 1319 EVS, s. 234, 237, 240, 243, 345, 347.

Kırkkiliselî gayrimüslimler sancakta ibtidâî ve rüşdiye derecesinde birçok okul açmışlardı. Hemen hemen her gayrimüslim köyünde ibtidâî mektebi bulunmaktaydı. Kırkkilise merkezde Bulgar, Rum ve Musevî cemaatlerine ait ibtidâî mektepleri vardı. Bu mekteplerin buldukları mahalleler, eğitim kadrosu ve öğrenci sayıları şöyledi:

⁸⁹ Kemal Karpat'a göre, bu yıllarda Kırkkilise'nin nüfusu 36. 327 İslam, 89.002 gayrimüslim olmak üzere toplamda 125. 329 nüfustan ibaretti. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 260-262. Aynı yıllara ait 1310 Edirne vilayet salnâmesindeki nüfus verilerinde ise sancağın nüfusu 138.678 olarak gösterilmektedir. Bkz. *1310 EVS*, s. 493. İki kaynağın ortak yanı ise, Kırkkilise'de bu dönemde gayrimüslim nüfusun, İslam nüfusuna göre fazla olduğudur. 1905/1906 Osmanlı genel nüfus sayımlarında, sancağın nüfusu oldukça artmış ve İslam nüfus 78.338'e, gayrimüslim nüfus 102.866'e yükselmiş olup genel toplamda 181. 204'e ulaşmıştır. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 346-347.

Tablo 10: *Kırkkilise Merkezdeki Rum Cemaati Mektepleri*

Mektebin Bulunduğu Mahalle	Eğitim Kadrosu	Öğrenci Adedi
Cami-i Kebir Mahallesi'nde Rum Erkek Mektebi	Muallim Kostandi Efendi Muallim Mihalaki Efendi	207
Hacı Zekeriya Mahallesi'nde Rum Erkek Mektebi	Muallim Dimitri Efendi Muallim Papadopulos Efendi Muallim İstilyanos Efendi	160
Karakaş Mahallesi'nde Rum Erkek Mektebi	Muallim Serpiyadi Efendi Muallim Varnalı Efendi	80
Yapraklı Mahallesi'nde Rum Kız Mektebi	Muallime Pokilani Miladinoş HanımMuallime Sofya Hanım	85
Tellakzâde Mahallesi'nde Rum Kız Mektebi	Muallime Milandinos Hanım	85
Hacı Zekeriya Mahallesi'nde Rum Kız Mektebi	Muallime Esterpadi Hanım	30
Karakaş Mahallesi'nde Rum Kız Mektebi	Muallime Korina Yadmandi Hanım Muallime Peraskoh Hanım	75

Kaynak: 1310 EVS, s. 489.

Tablo 11: *Kırkkilise Merkezdeki Bulgar Cemaati Mektepleri*

Mektebin Bulunduğu Mahalle	Eğitim Kadrosu	Öğrenci Adedi
Tellakzâde Mahallesi'nde Bulgar Erkek Mektebi	Muallim Etnoş Manaf Efendi	89
Tellakzâde Mahallesi'nde Bulgar Erkek Mektebi	Muallim Mihail Covalekof Efendi	101
Hatice Hatun Mahallesi'nde Bulgar Erkek Mektebi	Muallim İstanko Efendi	82
Karakaş Mahallesi'nde Bulgar Erkek Mektebi	Muallim Yuvan Manalof Efendi	90
Tellakzâde Mahallesi'nde Bulgar Kız Mektebi	Muallime Mariya Hanım	60

Kaynak: 1310 EVS, s. 489.

Kırkkilise merkezde Bulgar ve Rum okulları ağırlıkta olmakla birlikte Musevi cemaatinin de bir okulu bulunuyordu. Yaptığımız araştırmalarda Kırkkilise merkezde Karakaş Mahallesi'nde⁹⁰ bulunan ve 100 öğrenciye sahip erkek okulunun bilgileri aşağıda verilmiştir. Ancak Kırklareli Yahudi cemaatinin tarihini araştıran Erol Haker'e göre, 1878'den itibaren Kırklareli'de 1 kız, 1

⁹⁰ 16 Kasım 1899 tarihli bir belgeye göre bu tarihlerde Kırklareli Karakaş Mahallesi'nde 94 hanede 886 Yahudi nüfus yaşamaktadır. Bkz. BOA. İ.AZN. 36/1 lef 6, (9 Şaban 1317/13 Aralık 1899).

erkek Yahudi okulu faaliyet göstermektedir. Haker, Kırklareli Yahudi cemaatinin İspanyol kökenli olduğundan ve 1878'de 6-12 yaş arasındaki kız ve erkekler için iki okulun varlığından bahsetmektedir. Kız okulunun müdiresi Zimbul Bişue, 1882 yılında kız ve erkek okulunun aynı binada hizmet verdiğinden ve zemin katta kız okulu, birinci katta erkek okulunun olduğunu yazmıştı. Kırklareli'deki Yahudi okullarının fiziki durumu iç açıcı olmadığından Paris merkezli Alliance Cemiyeti'nden yardım istendi. Cemiyet bu çağrıya kulak vererek, 150 mevcutlu bir erkek okulunu 1901-1902 ders yılında açmıştı. Bu erkek okulunun ilk müdürü de Samuel Mitrani Efendi'ydı. 1913 yılında Alliance, Kırklareli'de bir kız, bir erkek Yahudi okulu açtığını resmen duyurmuştu⁹¹. Osmanlı arşivindeki bir belgeye göre, 1899 yılında Karakaş Mahallesi'ndeki eski Musevi okulu yıkılarak yenisinin inşası için ruhsat verilmiştir. Edirne vilayet salnâmelerinde geçen Kırklareli'deki Yahudi okulunun bilgileri şöyledir:

Tablo 12: *Kırkkilise Merkezdeki Musevi Cemaati Mektebi*

Mektebin Bulunduğu Mahalle	Eğitim Kadrosu	Öğrenci Adedi
Karakaş Mahallesinde Musevi Erkek Mektebi	Muallim-i evvel Salamon Efendi Muallim-i sâni Avram Efendi	100

Kaynak: 1310 EVS, s. 489; 1319 EVS, s. 755.

Kırkkilise merkezde bulunan Musevi mektebinden başka, bir de Lüleburgaz kazasında Musevi mektebi vardı. 85 öğrencisi bulunan bu mektebin muallim-i evveli Davin Efendi'ydi⁹².

Yukarıda verilen ibtidâi mekteplerinden başka sancakta, gayrimüslimlere ait rüşdiye derecesinde 7 adet okul bulunuyordu. Aynı dönemde Müslümanlara ait rüşdiye ise, 4 adetti. Ancak gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa göre sancakta daha yoğun olduğunu düşünürsek (gayrimüslim nüfus % 71, Müslüman nüfus ise % 29), gayrimüslim rüşdiyelerinin fazla olmasını normal karşılamak gerekir. Kırkkiliselî gayrimüslimlerin sancakta açtığı 7 rüşdiyenin, açılış tarihleri ve öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir:

⁹¹ Erol Haker, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşardı*, Yay. Haz. Rifat N. Bali, İletişim, İstanbul 2002, s. 297, 308, 310.

⁹² 1310 EVS, s. 43.

Tablo 13: *Kırkkilise Sancağındaki Gayrimüslim Rüşdiyeleri (1898-1900)⁹³.*

Liva	Kaza	Mektebin ismi	Mektebin mensup olduğu cemaat	Namına ruhsat verilmiş olan Mesul Müdür	Mektebin derecesi	Talebe Sayısı		Mektebin açılış tarihi	Ruhsatname tarihi
						Erkek	Kız		
Kırkkilise	Kırkkilise	Ayas Peridon	Bulgar Ortodoks	Mokroni Efendi	Rüşdiye	75	-	1296 (1880)	9 K.evvel 1312 (21 Aralık 1896)
"	Tırnova	Kiril Emtodi	Bulgar Ortodoks	"	Rüşdiye	43	-	1294 (1878)	"
"	Lüleburgaz	Rum	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	87	-	-	1 Şubat 1311 (13 Şubat 1896)
"	Kırkkilise	Rum	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	91	-	-	"
"	Kırkkilise	Rum	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	72	-	-	"
"	Babaeski	Rum	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	35	-	-	"
"	Üsküp Nahiyesi	Rum	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	43	-	-	"

Kaynak: 1316 MNS, s. 796-797; 1317 MNS, s. 886-889.

Tabloda en dikkat çeken husus, gayrimüslimlere ait bütün rüşdiyelerin ruhsatlarını II. Abdülhamid devrinde almalarıdır. Zira 1886'da kurulan Mekâtibi Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği ruhsatsız eğitim yapan gayrimüslim okullarını takibe almıştır. Müfettişlik nizamnamesine göre, nizamnamenin yürürlüğe girdiği tarih (1886) itibarıyla altı ay içerisinde ruhsatını almayan okulların kapatılacağı belirtilmesine rağmen⁹⁴, Kırkkilise'de bu denetimin pek işlemediği görülmektedir. Örneğin merkez kazada 1880'de açılan Bulgar Ortodoks Rüşdiyesi yaklaşık 16 yıl; Tırnova'daki Bulgar Ortodoks Rüşdiyesi, 18 yıl sonra ruhsat almıştır. Tablodaki bir başka husus ise, gayrimüslim rüşdiyeleri

⁹³ Sancaktaki gayrimüslim rüşdiyeleri hakkında en kapsamlı bilgiler Maârif Nezâreti salnâmelerinde bulunmaktadır. Osmanlı arşivleri ve Edirne vilayet salnâmelerinde Kırkkilise'deki gayrimüslim rüşdiyeleri hakkında detaylı bir malumat bulunamadı. Maârif salnâmelerinde yer alan bu bilgiler az da olsa birbiriyle örtüşmeyebiliyor. Örneğin 1316 ve 1319 Maârif salnâmelerinde Tırnova'daki rüşdiyenin açılış tarihi 1294 olarak verilmişken, 1317 Maârif salnâmesinde 1296, 1321 Maârif salnâmesinde ise 1295 olarak geçmektedir. Benzer bir durum Kırkkilise merkezdeki Bulgar Ortodoks mektebinde görülmektedir. Bu mektebin açılış tarihi 1316 Maârif salnâmesinde 1296 iken, 1317-1319 Maârif salnâmelerinde 1269 olarak geçmektedir. Bkz. *1316 MNS*, s. 796-797; *1317 MNS*, s. 886-889; *1319 MNS*, s. 322-323; *1321 MNS*, s. 295.

⁹⁴ Keskinlik, a.g.m., s. 83.

Kırkkilise, Tırnova, Lüleburgaz ve Babaeski gibi kaza merkezlerinde olduğu gibi merkeze bağlı Üsküp nahiyesinde de mevcuttu. Nahiye statüsündeki bir yerde rüşdiyenin bulunması nadir görülen bir durumdur. Bu durum günümüzde merkeze 17 km. uzaklıkta olan Üsküp beldesinin, II. Abdülhamid devrinde Rumlar için önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

6. Kırkkiliseli Gayrimüslimlerin Mektep İnşa Faaliyetleri

Kırkkilise sancağındaki okullar, Edirne Vilayeti Maârif Müdürlüğü'ne⁹⁵ bağlıydı⁹⁶. Sancaktaki eğitim işlerinden ise, Maârif Meclisleri⁹⁷ ve Cemaat Meclisleri⁹⁸ sorumluydu⁹⁹. Okulların inşası, tamirat ve tadilatı, öğretmen maaşları gibi hususlar bu meclislerce takip edilmekteydi. Demografik yapısı kozmopolit bir görünüme sahip olan Kırkkilise sancağında İslam, Rum, Bulgar ve Musevi Cemaat Meclisleri bulunmakta ve nüfusa göre bu meclislerde 1 reis ve 5-7 arası üye görev yapmaktaydı¹⁰⁰.

Gayrimüslimlerin okul açma ve okul tamir işlemleri, her cemaatin bağlı bulunduğu dini kurumlar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Rumlar ve Ermeniler İstanbul'da bulunan patrikhaneleri aracılığıyla sancakta yeni mektep ya da mevcut mektebin tamiri hakkında ruhsat talebinde bulunuyorlardı. Bu prosedür şöyle işliyordu: Rum ya da Ermeni Patrikhanesi'nin dilekçesi doğrultusunda mesele Adliye ve Mezâhip Nezâreti'nde ele alınıyor ve burada hazırlanan tezkerenin, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde görüşülmesinden sonra padişah iradesi ile

⁹⁵ Edirne Maârif Müdürlüğü'nün teşkilat yapısıyla ilgili geniş bilgi için bkz. *1318 MNS*, s. 969). Ayrıca Osmanlı vilayetlerindeki maarif müdürlüklerinin görev ve sorumluluklarıyla ilgili "*Vilâyet-i şâhâne Maârif müdürlerinin vezâifini mübeyyin tâlimat*" hakkında bkz. *1316 MNS*, s. 136-139.

⁹⁶ BOA. DH. MKT. 2411/11, (9 Cemaziyelahir 1318/4 Ekim 1900).

⁹⁷ II. Abdülhamid devrinde vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde maarif meclisleri teşkil edilmişti. Öyle ki, 1909 yılına gelindiğinde vilayet, sancak ve kazaların hemen hemen hepsinde birer maarif meclisi mevcuttu. Bkz. Kodaman, a.g.e., 47-48. Vilayet salnâmelerinde bu meclislerle ilgili ayrıntılı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Buldukları bölgedeki eğitim işleri, muallimlerin tayin ve teftişi, okulların tamir ve çoğaltılması, maarif gelirlerinin artırılması Maarif meclislerinin belli başlı görevleriydi. Geniş bilgi için bkz. *1316 MNS*, s. 139-141.

⁹⁸ Cemaat meclisleri, sadece eğitim işlerinden değil, birçok konuda etkili pozisyondaydılar. Cemaat meclisleri, mensup oldukları milletlerin milletlerin mezhep konuları, eğitim işleri, yetimlerin muhafazası ile okul, ibadethane ve kabristan gibi halka ait mekânların bakım ve onarım işlerinden sorumluydular. Geniş bilgi için bkz. BOA. Y. EE. 112/2.

⁹⁹ BOA. MF. MKT. 112/152, (29 Muharrem 1307/25 Eylül 1889).

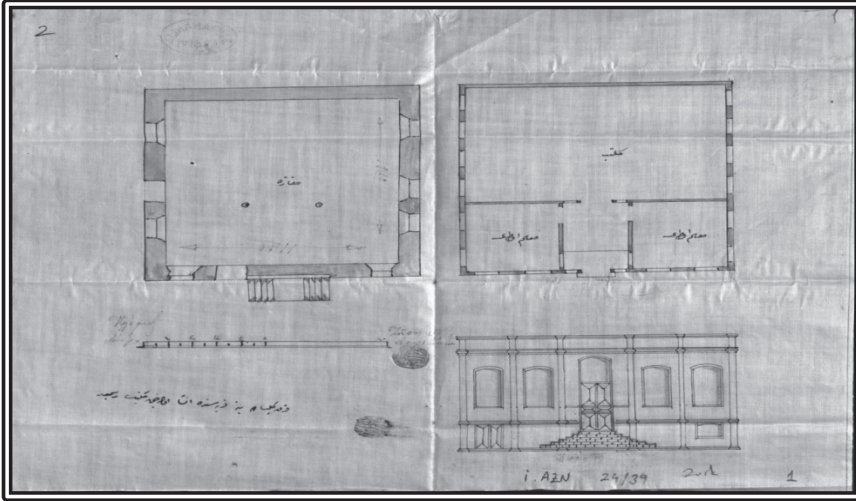
¹⁰⁰ Kırkkilise Sancağı ve kazalarındaki Maarif Meclisleri ve Cemaat Meclisleri ile ilgili Edirne vilayet salnâmeleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Geniş bilgi için bkz. *1300 EVS*, s. 109, 116, 122; *1311 EVS*, s. 155-157; *1314 EVS*, s. 162, 163,170,176,183; *1316 EVS*, s. 161, 164, 177, 186.

mektebin inşasına izin veriliyordu¹⁰¹. Kırkkilise sancağındaki gayrimüslimler mektep inşa ve tamirine önem vermişler ve bu dönemde birçok yeni mektep inşa etmişlerdi. Ruhsatı alınan mekteplerin inşa giderleri orada bulunan kilise sandığı, gayrimüslim halkın yardımları ve zengin gayrimüslimler tarafından karşılanıyordu. Buna en güzel örnek Kırkkilise Cami-i Kebir Mahallesi'nde inşa edilen Rum mektebidir. Kırkkiliseli Rumlar, kendi aralarında topladıkları paralarla burada bir rüşdiye ve bir ibtidâi mektebi inşa ettirmişlerdi¹⁰².

Kırkkiliseli gayrimüslimlerin sancakta mektep açma ve tamirat faaliyetlerini örneklerle açıklamak yerinde olacaktır.

1897 yılında Pınarhisar nahiyesine bağlı Yene köyünde 167 hanede 766 Rum nüfus yaşamaktadır. Rum Patriklığı tarafından verilen dilekçede, köydeki eski kilisenin bulunduğu arsa üzerine uzunluğu 16, genişliği 10 ve yüksekliği 7 zira¹⁰³ olarak, 7.000 kuruş masrafla bir mektep inşa dileceği, bu masrafın kilise sandığından karşılanacağı belirtilmişti. 1 Nisan 1897 tarihli padişah iradesi ile mektebin yapılmasına izin verilmiştir¹⁰⁴.

Kroki 2: *Pınarhisar Nahiyesi Yene Köyü'ndeki Rum Mektebi Planı (1897).*

Kaynak: BOA. İ. AZN. 24/39 lef 1, (28 Şevval 1314/ 1 Nisan 1897).

¹⁰¹ BOA. İ. AZN. 48/5 lef 7, (11 Recep 1320/14 Ekim 1902); BOA. İ. AZN. 76/20 lef 4, (16 Zilhicce 1325/20 Ocak 1908).

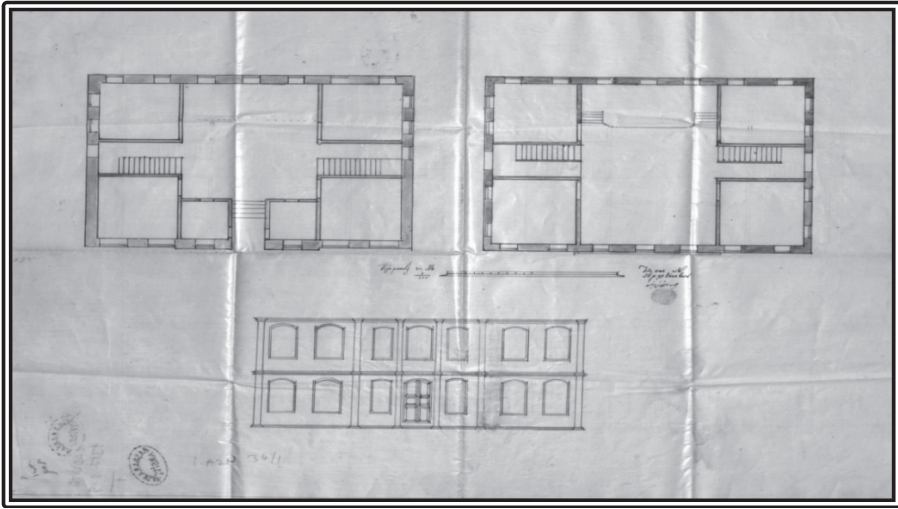
¹⁰² BOA. İ. AZN. 48/5 lef 2, (11 Recep 1320/14 Ekim 1902).

¹⁰³ Zira (arşın): Eski dönemlerde kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimidir. Osmanlı Devleti'nde mimari arşını ve çarşı arşını olarak iki çeşit arşın kullanılmıştır. Bu ikisinin uzunlukları farklıdır. 1 mimari arşını: 75.8 cm, 1 çarşı arşını: 65 cm. Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Dîyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III (1991), s. 412. Bu bilgilere göre, Pınarhisar Nahiyesi Yene köyünde yapılacak olan mektebin ölçüleri mimar arşını olarak, metre cinsinden yaklaşık şöyledir: uzunluğu 12, genişliği 76 ve yüksekliği 5.30 metredir.

¹⁰⁴ BOA. İ. AZN. 24/39 lef 3, (28 Şevval 1314/ 1 Nisan 1897).

1899 yılında, Kırkkilise merkez Karakaş Mahallesi'nde Musevi cemaatine mahsus eskiyen mektebin¹⁰⁵ yıkılarak, kendi arsası üzerine yeniden inşaatı gündeme gelmişti. Bu yıllarda adı geçen mahallede 94 hanede 886 Musevi bulunmaktadır. Mektebin arsası üzerine uzunluğu 20, genişliği 14, yüksekliği 8 metre olarak, 43 pencere ve 3 kapıdan müteşekkil taş bir mektep yapılacaktır. Keşif defterinde belirtilen 71. 400 kuruş gider ise, Kırkkilisel Yahudilerden toplanacak yardımlarla karşılanacaktır. 13 Aralık 1899 tarihli irade ile mektebin inşasına izin verilmiştir¹⁰⁶.

Kroki 3: *Kırkkilise'de Karakaş Mahallesi'nde Musevi Cemaati'ne Ait Taş Mektebin Yeniden İnşa Planı (1899).*

Kaynak: BOA. İ. AZN. 36/1 lef 4, 9 Şaban 1317/13 Aralık 1899.

1902 yılında Kırkkilise Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki eskiyen Rum mektebinin yıkılarak, arsası üzerine uzunluğu 28, genişliği 20.5 ve yüksekliği 12.5 metre; 2 kapı ve 53 pencere olacak şekilde inşaatı Rum Patrikliğinin dilekçesinden anlaşılmaktadır. Yapılacak mektep 8 sınıflı olacak ve bu sınıfların 5'i ibtidâî mektebi, 3'ü ise rüşdiye mektebi olarak kullanılacaktır. Yarısı taş

¹⁰⁵ İnşa edilen bu mektep, Cumhuriyet devrinde de varlığını devam ettirmiştir. 1929 yılında kapatılan okul, 1930 yılında, Türk Musevi İlkokulu adı ve bir Türk Müdür ile tekrar açılmıştır. 1934 yılında yaşanan Yahudi karşıtı bazı olaylar nedeni ile kapanan okul binası, 1946 yılında Musevi Cemaatinden kiralanarak bir müddet Akşam Kız Sanat Okulu olarak, bir müddet ise ilkokul olarak kullanılmış, 1958 yılında Cumhuriyet ilkokulunun açılması ile tekrar kapanmıştır. Bkz. Toptaş, a.g.e., s. 56. Nazif Karaçam'a göre, 1950'lere kadar ayakta kalan bu bina günümüze kadar varlığını devam ettirememiştir. Aynı sokakta bulunan bir başka bina ile takas edilerek yıkılmış ve yerine bugünkü Ticaret ve Sanayi Odası binası yapılmıştır. Bkz. Karaçam, a.g.e., s. 157.

¹⁰⁶ BOA. İ. AZN. 36/1 lef 6, (9 Şaban 1317/13 Aralık 1899); BOA. BEO. 1428/107027.

olacak mektebin inşa gideri olan 1.200 altının, 700 altını Kırkkilise merkezde bulunan 4 Rum kilisesinin sandığından, geriye kalanı ise buradaki Rum vatandaşlardan toplanacaktı. Yapılan araştırmalar sonucunda, merkez kazada Rum Ortodoks cemaatine mensup 1.431 hanede 3.997 ve mektebin inşa edileceği mahallede 215 hanede 589 nüfus bulunup mektebin inşasında mahzuru olmadığı anlaşıldığından, 14 Ekim 1902 tarihli irade ile izin verilmiştir¹⁰⁷. İlk kez 1833'de inşa edilip ve 1902'de yeniden inşasına ruhsat verilen mektep, 1905 yılında tamamlanarak eğitim öğretime açılmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu bina, Yayla Mahallesi meydanında bulunmaktadır. Bir dönem Ziya Gökalp Ortaokulu, Vali Faik Üstün ilköğretim okullarına hizmet vermiş olup, 2005 yılında çıkan yangınla harap hale gelmiştir¹⁰⁸.

Fotoğraf 1: *Kırkkilise'deki Rum Cemaati'ne ait Rüşdiye ve İbtidai Mektebinin 1905 Yılında Açılışını Gösteren Bir Fotoğraf*

Kaynak: Kırklareli Müzesi Arşivi

Osmanlı klasik döneminde gayrimüslim mekteplerinin geneli kilise müstemilatında eğitim vermekteydiler. Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere verilen okul açma yetkisiyle birlikte ülkenin dört bir yanında bağımsız okullar inşa edilmişti¹⁰⁹. II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise'de her iki mektep çeşidine

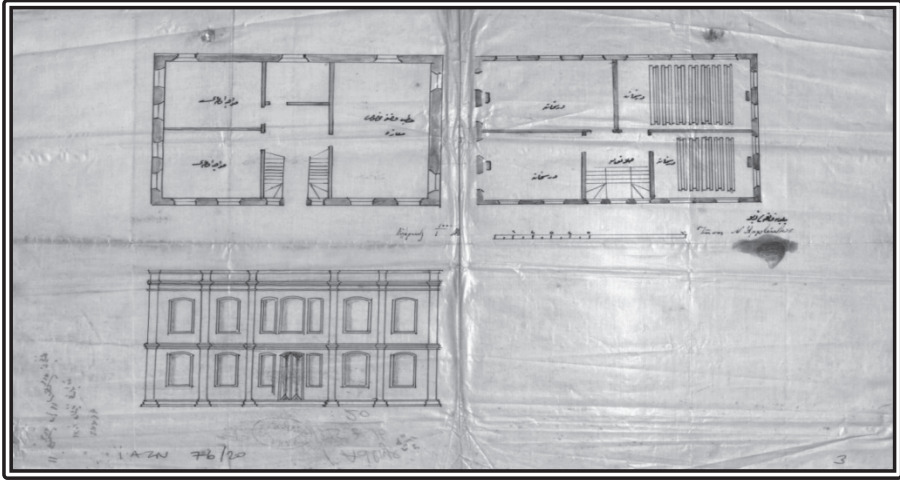
¹⁰⁷ BOA. İ. AZN. 48/5 lef 7, (11 Recep 1320/14 Ekim 1902).

¹⁰⁸ Toptaş, a.g.e., s. 42. Günümüze Yayla Mahallesi meydanında kullanılamaz durumda olan bu Rum Okulu binasının mimari özellikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Demirli, a.g.e., s. 1-189

¹⁰⁹ Keskinliç, a.g.m., s. 71.

de rastlamak mümkündür. Bu dönemde Kırkkiliselî gayrimüslimlerin açtığı okullar bağımsız bir bina şeklinde ya da bir kilise avlusunda inşa edildiği bilinmektedir. 1907 yılı sonlarında Pınarhisar'daki Bulgar cemaatine mahsus sibyan mektebi, buradaki Aya Yorgi Bulgar Kilisesi'nin avlusunda faaliyet göstermekteydi¹¹⁰. 1908 yılında bu mektebin yıkılarak yeniden inşası gerektiği Rum Patrikliğinin dilekçesinden anlaşılmaktadır. Mektebin uzunluğu 15, genişliği 9 ve yüksekliği 8 metre olup, inşa gideri olan 21.600 kuruşun, 3000'i eski mektebin enkazından, 18.600'ü ise Kırkkilise'deki Bulgar kiliselerinin sandığından karşılanacaktır. Yapılan araştırma sonucunda Pınarhisar'da 266 hanede 1.435 Bulgar nüfus olduğu sabit olduğundan, 20 Ocak 1908 tarihli irade ile mektebin yapılmasına izin verilmiştir¹¹¹.

Kroki 4: Pınarhisar Nahiyesinde Yeniden İnşa Edilecek Bulgar Mektebi Planı (1908).

Kaynak: BOA. İ. AZN. 76/20 lef 3, (16 Zilhicce 1325/20 Ocak 1908).

II. Meşrutiyet döneminde de Kırkkilise'de mektep inşa faaliyetleri devam etmiştir. Hayırsever gayrimüslim vatandaşların arsalarını bağışlayarak burada mektep inşa ettirdikleri görülmektedir. 1911 yılında Kırkkilise merkezde Rum Cemaati kız çocukları için inşa edilen mektep, Dimitri'nin eşi Evante'ye ait arsa üzerine inşa edilmiştir¹¹². Diğer bir örnek ise, 1912 yılına aittir. Kırkkilise Üsküp nahiyesinde bulunan eskimiş olan Rum mektebi yıkılarak, Ganozlu Dimitri oğlu Yani'nin tasarrufunda bulunan iki arsanın da ilave edilmesiyle taş bir mektep inşa edilmiştir¹¹³.

¹¹⁰ BOA. ŞD. 1928/13, (22 Zilkade 1325/ 27 Aralık 1907); BOA. BEO. 3244/243231, (22 Kanun-ı Sani 1323/4 Şubat 1908).

¹¹¹ BOA. İ. AZN. 76/20 lef 4, (16 Zilhicce 1325/20 Ocak 1908).

¹¹² BOA. BEO. 3900/292458, (2 Cumadel ahire 1329/2 Mayıs 1329).

¹¹³ BOA. BEO. 4106/307898, (18 Zilkade 1330/ 29 Ekim 1912).

7. Kırkkilise’de İslam Nüfusu İçin Yapılan Mektep İnşa Çalışmaları

II. Abdülhamid devrinde, Kırkkilise sancağında Müslüman halk için birçok okul inşa edilmişti. Bunlar arasında en görkemli olanı, Sultan Beyazıt Mahallesi’nde, Karaca İbrahim Bey Camii yakınlarında, 1.400 liraya inşa edilen Mekteb-i Kebir’dir¹¹⁴. 8 Şubat 1906’da açılışı gerçekleştirilen bu mektep, II. Abdülhamid devrinde Edirne vilayeti genelinde inşa edilen en büyük ibtidâi idi¹¹⁵. İlk başta *Kırkkilise Mekteb-i Kebir-i İbtidâi* adı ile açılan mektebin ismi kısa süre sonra alınan kararla padişah II. Abdülhamid’e atfen, Hamidiye Mektebi olarak değiştirilmiştir¹¹⁶. Bu bina, günümüze kadar varlığını devam ettirmiş ve bugün Kocahıdır İlkokulu olarak hizmet vermektedir.

Fotoğraf 2: 1906’da İnşa Edilen Hamidiye Mektebi Binasının Günümüzdeki Durumu

Bu dönemde köylerdeki okulların durumu da iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak devletin ekonomik imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı okulların inşa ve tamir masrafları köylüler tarafından karşılanmıştır. Bu konuda bir örnek vermek yerinde olacaktır. 1907 yılında Kırkkilise Mandarıçe köyünde, 190 hanede 836 Müslüman nüfus yaşamaktadır. Köydeki mevcut mektebin binası eski ve tahta bir odadan ibaret olduğu, sağlık şartlarına da uygun olmadığı Maârif Nezâretî’nin yazısından anlaşılmaktadır. Maarif bütçesi müsait olmadığından mektebin inşa

¹¹⁴ BOA. DH. MKT. 1191/87 lef 1, (3 Ağustos 1323/16 Ağustos 1907).

¹¹⁵ “...vilâyetin en büyük mekteb-i ibtidâisi olan Kırkkilise mekteb-i kebir-i ibtidâisininin bugün resmi açılışı gerçekleşti.”. Bkz. BOA. MF. MKT. 910/43, (26 Kanun-ı Sani 1321/8 Şubat 1906).

¹¹⁶ BOA. DH. MKT. 1056/49, (16 Muharrem 1324/12 Mart 1906); BOA. MF. MKT. 917/10, (17 Muharrem 1324/ 13 Mart 1906).

masrafları ve öğretmen maaşının köy halkı tarafından karşılanması kaydıyla yeni bir mektebin yapılması uygun görülmüştür¹¹⁷.

Maârif Nezâreti salnâmelerinden derlediğimiz aşağıdaki tabloda, II. Abdülhamid döneminde Kırkkilise sancağı genelinde açılan mektepler, inşa tarihleri ve masraflarına dair bilgiler görülmektedir. Tablodaki bilgiler bu dönemde açılan mekteplerin tamamını kapsamasa da, mektep açılış tarihleri ve masraflarıyla ilgili bir fikir vermesi açısından önemlidir.

Tablo 14: II. Abdülhamid Döneminde Kırkkilise Sancağında Açılan Okullar (1881-1898).

Liva	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı /Kuruş
Kırkkilise	Kırkkilise	İdadi	Kasabada	1308/1892	-
"	Kırkkilise	İbtidai	Kasabada	1299/1883	-
"	Kırkkilise	"	Kasabada	1298/1882	-
"	Kırkkilise	"	Kasabada	1300/1884	-
"	Babaeski	Rüşdiye	Kasabada	1314/1898	20.647
"	Babaeski	İbtidai	Kasabada	1308/1892	-
"	Vize	Rüşdiye	Kasabada	1309/1893	4.700
"	Vize	İbtidai	Kasabada	1306/1890	-
"	Lüleburgaz	"	Kasabada	1299/1883	8.500
"	Lüleburgaz	"	Kasabada	1313/1897	2.000
"	Lüleburgaz	"	Karaağaç	1300/1884	1.000
"	Lüleburgaz	"	Karaağaç	1311/1896	1.500
"	Lüleburgaz	"	Kazak	1304/1888	1.200
"	Lüleburgaz	"	Turgut Bey	1297/1881	1.000
"	Lüleburgaz	"	Evrensekiz	1302/1886	800
"	Lüleburgaz	"	Tatar	1308/1892	2.000
"	Lüleburgaz	"	Hamitabat	1305/1889	1.200
"	Lüleburgaz	"	Ferik Musa	1308/1892	1.000

Kaynak: 1319 MNS, s. 330-331; 1321 MNS, s. 302-303.

Yukarıda etraflıca inşa bilgileri verilen okullardan başka, Kırkkilise'nin birçok köyünde ibtidâi derecesinde mektep inşa edilmiştir. 1906 yılında Çakıllı ve Osmanlı¹¹⁸, Bayramdere, Poyralı ve Sazara köylerinde¹¹⁹ ibtidâi mektepleri açılarak muallim tayinleri yapılmıştır.

II. Abdülhamid devrinin diğer bir eğitim kurumu ise sanayi mektepleridir. Ülke genelinde yaygınlaşmaya başlayan bu mektepler, Edirne'de de açılmıştır¹²⁰. Ancak Kırkkilise dâhilinde, meslekî eğitim veren bu okullardan bulunmuyordu.

¹¹⁷ BOA. MF. MKT. 1028/1 lef 2, (30 Temmuz 1323/12 Ağustos 1907).

¹¹⁸ BOA. MF. MKT. 903/68, (7 Zilkade 1323/ 3 Ocak 1906).

¹¹⁹ BOA. MF. MKT. 916/56, (16 Muharrem 1324/ 12 Mart 1906).

¹²⁰ 1321 MNS, s. 101-104, 289.

1910 yılında Bulgar milletinden Vasili oğlu Yuvan Tırnova kazasında, kilimcilik sanatını öğretmek üzere bir Kilim Sanayi Mektebi açmak için ruhsat talebinde bulunduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır¹²¹.

Buraya kadar örnekleriyle açıkladığımız okul inşa çalışmalarından başka, II. Abdülhamid döneminde emlak-ı hümayûn idareleri tarafından yaptırılan okullar da vardı. Bazı Osmanlı şehirlerinde padişaha ait arazilerin yönetiminden sorumlu emlak-ı hümayûn idareleri¹²² bulunuyordu. Edirne vilayetinde de faaliyette olan bu idarenin 5 şubesi vardı. Babaeski, Ferecik, Çorlu, Keşan ve Malkara şubeleri Edirne merkezdeki Emlak-ı Hümayûn Komisyonu'na bağlı olarak buldukları bölgelerdeki padişah arazilerinin yönetim-organizasyon işlerini yürütüyorlardı. Emlak-ı hümayûn komisyonları gelirlerinin bir kısmını mektep, cami, köprü, çeşme gibi hayır eserlerinin inşasında kullanıyorlardı. Komisyona bağlı Babaeski, Ferecik, Çorlu, Keşan ve Malkara şubelerinin birçok cami ve ibtidâi mektebi inşa ettirdiği görülmektedir¹²³. Kırkkilise sancağında sadece Babaeski kazasında emlak-ı hümayûn idaresi vardı ve bu idare, Babaeski'nin birçok köyünde cami ve okul yaptırmıştı.

Tablo 15: *Edirne Vilayeti Emlak-ı Hümayûn Komisyonu, Babaeski Şubesi Tarafından İnşa Edilen İbtidâi Mektepleri*

Mektebin İsmi	İnşa Tarihi	Mektep ve Caminin İnşa Masrafı
Katranca Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	15.015
Karacaoğlan Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	14.784
Menteler Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	16.405
Naip Yusuf Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	15.063
Fethiye Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	14.859
Necatiye Köyü İbtidâi Mektebi	1305/1889	26.268
Ertuğrul Köyü İbtidâi Mektebi	1308/1892	30.500
Yolageldi Köyü İbtidâi Mektebi	1313/1897	44.000
Mandıra Köyü İbtidâi Mektebi	1313/1897	43.463
Ağa-yı Cedit Köyü İbtidâi Mektebi	1315/1899	21.750
Hamidiye Köyü İbtidâi Mektebi	1316/1900	28.785
Kamirler Köyü Müsellimi İbtidâi Mektebi	1316/1900	-
Pavli Köyü (Pehlivanköy) İbtidâi Mektebi	1317/1901	-
Manastırdere Köyü İbtidâi Mektebi	1317/1901	-
Kaysarı Köyü İbtidâi Mektebi	1317/1901	-
Kavakdere İbtidâi Mektebi	1318/1902	-

Kaynak: 1321 MNS, s. 303-304; 1319 MNS, s. 332.

¹²¹ BOA. MF. MKT. 1145/67, (21 Zilhicce 1327/ 3 Ocak 1910).

¹²² Emlak-ı Hümayûn İdaresi Osmanlı padişahlarına ait arazilerin idaresinden sorumlu teşkilat. II. Abdülhamid döneminde hükümdara ait arazilerin yönetiminden sorumlu, iyi organize edilmiş müesseselerdi. Geniş bilgi için bkz. Arzu Terzi, "Hazine-i Hassa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII (1998), s. 137-141.

¹²³ Sultan II. Abdülhamid döneminde emlak-ı hümayûna inşa edilen okullarla ilgili geniş bilgi için bkz. Hümmet Kanal, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitime Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlak-ı Hümayûn'a İnşa Edilen Okullar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (2016), s. 151-176.

II. Abdülhamid döneminde 1877-1893 yılları arasında emlak-ı hümayun denilen padişah arazilerinde birçok ibtidâi mektebi inşa edilmişti. Bu mekteplerin çoğu, emlak-ı hümayun ve çiftlik-i hümayuna yerleştirilen Rumeli ve Kafkas göçmenlerinin çocukları için yaptırılmıştı¹²⁴. Kırkkilise sancağında da örneklerine rastladığımız bu okullar, II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları hakkında bir fikir vermektedir. Padişah bizzat kendisine ait arazilere ibtidâiler inşa ettirerek ülkede okuryazar oranını yükseltmeye çalışmıştır.

8. Sancaktaki Mekteplerin Finansman Kaynağı

II. Abdülhamid devrinde Maârif Nezâreti bütçesi, okullar için harcama yapacak kudrete sahip değildi. Bu nedenle, 1869 Maârif Nizamnâmesi doğrultusunda, maarifin gelir kaynaklarına temas edilerek meseleye çözüm üretilmeye çalışılmıştı. Buna göre, devlet bütçesinden ayrılan para, halkın vereceği yardımlar, vakıf gelirlerinden alınacak para ve diğer yardımlar maarif için belli başlı gelir kaynaklarıydı¹²⁵.

Bu dönemde Kırkkilise sancağındaki eğitim kurumlarının finansman desteği, daha çok yerel yardımlarla sağlanıyordu. Vilayet ve sancaklarda faal olan cemaat meclisleri bu konuda önemli bir görevi ifa ediyorlardı. Kırkkilise'deki İslam, Bulgar, Rum ve Musevi halkın okulları kendi cemaat meclislerince finanse ediliyordu. Kilise sandıkları ve Müslümanların kurduğu vakıflar, mekteplerin inşa ve tamirinde parasal desteğin sağlandığı önemli kaynaklardı. Bu dönemde, devletin ekonomik durumunun istenen seviyede olmaması ve “*maârif bütçesi müsait olmadığından muallim maaşlarının îâne-i abaliden karşılanması*” yoluna gidilmiştir. Köylerdeki ibtidâilerde genelde tek öğretmen vardı ve öğretmen maaşları da öğrenciler tarafından getirilen zahireler ile karşılanıyordu¹²⁶.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk zamanlarında devlet bütçesine yük getirilmeden, eğitime destek amacıyla vilayet ve sancaklardaki vakıf gelirlerinin

¹²⁴ Kodaman, a.g.e., s. 87.

¹²⁵ Kodaman, a.g.e., s. 157.

¹²⁶ BOA. MF. MKT. 1028/1 lef 2, (30 Temmuz 1323/12 Ağustos 1907). II. Abdülhamid döneminde köylerdeki ibtidâilerin masrafları ve öğretmen maaşlarının köy halkı tarafından karşılanması usulü birçok kazada uygulanmaktaydı. 1907-1908 yıllarında Hayrabolu kazası köylerine ataması yapılan öğretmenlerin maaşları zahire hesabına göre ödeniyordu. Ücretleri köylüler tarafından karşılanmak üzere, Karaburçak Köyü ibtidâi mektebi muallimliğine senelik 80 kile buğday ücretle Ahmet Efendi, bkz. BOA. MF. MKT. 985/53; Sırsıllı Köyü ibtidâi mektebi muallimliğine senelik 100 kile buğday ücretle Hafız Hüseyin Efendi, bkz. BOA. MF. MKT. 987/28; Kozyörük Köyü ibtidâi mektebi muallimliğine senelik 100 kile zahire ücretle Hafız Beyazıt Efendi'nin bkz. BOA. MF. MKT. 991/67 ataması yapılmıştı.

fazlasının maarife devri kararlaştırılmış¹²⁷ ve bu sayede taşrada açılan okulların finansman desteği sağlanmış oluyordu. Kırkkilise merkezdeki Müslümanlara ait okulların masrafları ve öğretmen maaşlarının önemli bir kısmı burada bulunan vakıfların gelirlerinden karşılanıyordu. Hızır Bey, Hasan Çavuş, Hatice Hatun, Karakaş Bey, Emir Ali Çelebi, Serdar Ali Paşa, Pehlivan, Hundi Hatun, Hüseyin Bey, Yahşi Bey Vakıfları Kırkkilise’de eğitime katkı sağlayan vakıflara örnek olarak gösterilebilir¹²⁸. Ancak bu vakıfların mütevellilerinin, zaman zaman vakıf gelirlerinin fazla kısmını eğitime aktarmadıkları da olmuştur. 1909 yılında Hızır Bey ve Hasan Çavuş Vakıfları Mütevellisi Tosunzade Mehmet Efendi ve Hatice Hatun Vakfı mütevellisi Fehim Efendi’nin eğitime aktarmaları gereken gelirleri, maarif komisyonuna teslim etmedikleri şikâyet konusu olmuştur. Vakıfların bütçelerinin incelenmesi neticesinde 105.800 kuruş 30 paranın maarife devredilmediği anlaşılmış ve bu para Kırkkilise’deki eğitim kurumlarına pay edilmişti¹²⁹. Vakıf gelirlerinin mektep masrafları ve öğretmen maaşlarına yetmediği dönemlerde ise, ibtidâi ve rüşdiyelere devam eden öğrencilerden de para toplanarak açık kapatılmaya çalışılmıştır. Kırkkilise’deki kız rüşdiyesi ve Hamidiye Mektebi öğrencilerinden 1906 yılında kişi başı ücret toplanmıştı¹³⁰.

Lüleburgaz kazasındaki İslam mekteplerinin giderleri ve öğretmen maaşları burada inşa edilen dükkânların gelirlerinden sağlanıyordu. Cemaat-i İslâmiye tarafından kasabanın orta yerindeki Panayır mahallinde 101 adet dükkân inşa olunmuş ve bu dükkânların gelirleri kazadaki Müslüman mekteplerinin giderlerine tahsis edilmişti. Rum mektepleri muallim ve muallimelerinin maaşları ve idareleri kilise gelirlerinden, Yahudi mektepleri ile köy mektepleri muallimlerinin giderleri ise, halktan toplanan yardımlarla karşılanıyordu. Tırnova kazasındaki Bulgar Katolik cemaati okullarının giderleri Edirne’deki Katolik Cemaati tarafından finanse ediliyordu¹³¹. Babaeski, Ahtapoli, Midye ve Vize kazaları ve köylerindeki okullar da yerel halkın yardımları ile faaliyetlerini sürdürüyorlardı¹³².

¹²⁷ “1298 senesinde Şûrâ-yı Devlet kararıyla şerefsâdır olan irâde-i seniyye mücebince sadaka tevelliyetinden olan fazla-i evkâfın Maârife aidiyeti takkarrur eylemişti.”. Bkz. BOA. MF. MKT. 1124/ 25, (18 Mart 1325/31 Mart 1909).

¹²⁸ BOA. BEO. 687/51505, (29 Rebiulevvel 1313/19 Eylül 1895); BOA. BEO. 2231/167264, (11 Ramazan 1321/1 Aralık 1901); BOA. MF. MKT. 1134/57 lef 15, (14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909).

¹²⁹ BOA. MF. MKT. 1124/ 25, (18 Mart 1325/31 Mart 1909); BOA. MF. MKT. 1134/57 lef 15, (14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909).

¹³⁰ “Kırkkilise’de bulunan ve mahalli vakıfların fazla gelirleri ile idare edilmekte bulunan erkeklerle mahsus mekteb-i kebir-i ibtidâiyesi ile kız rüşdiyesi masraflarına karşılık tutulan gelirleri kâfiyet etmediği ve adı geçen iki mektebin temin-i idaresi için devam eden öğrencilerden ücret alınmasına...” Bkz. BOA. MF. MKT. 1016/62, (7 Teşrin-i evvel 1322/20 Ekim 1906).

¹³¹ 1310 EVS, s. 521.

¹³² 1310 EVS, s. 534, 539, 546.

Sonuç

II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise sancağındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri arşiv kaynakları ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde sancağın nüfus yapısı kozmopolit bir görünüme sahipti. İslam, Rum, Bulgar ve Musevi cemaatin yaşadığı Kırkkilise’de gayrimüslim nüfus çoğunluğa sahipti. 1881-1882/1893 Osmanlı genel nüfus sayımlarında gayrimüslim nüfus % 71, Müslüman nüfus ise %29’luk bir oranı teşkil etmekteydi. 1902 yılına gelindiğinde, nüfus oranları Müslümanlar lehine değişse de gayrimüslimler yine çoğunluktadır. 1902’ de İslam nüfusu %35’e yükselmiş, gayrimüslim nüfusu ise, %65’e düşmüştü. Nüfusla orantılı olarak sancakta, İslam, Rum, Bulgar ve Musevi okulları faaliyetliydi. İbtidâiler kaza merkezleri ve köylerde; rüşdiyeler kaza merkezlerinde; idadi ise, bir adet olup Kırkkilise merkezde bulunuyordu. Bütün rüşdiyeler kaza merkezlerinde bulunurken, Üsküp nahiyesinde Rumlara ait bir rüşdiye vardı. Bu durum Üsküp nahiyesinin bu dönemde kalabalık ve önemli bir Rum yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. Sancakta her cemaatin bir meclisi vardı ve bu meclis, okulların her türlü inşa, tamir, personel giderleri gibi masraflarından sorumluydu. Müslümanların kurduğu vakıflar ile gayrimüslimlerin kilise sandıkları okulların inşasında ve öğretmen maaşlarının ödenmesinde etkin olarak kullanılıyordu. Gayrimüslim okullarının ayrı statüleri vardı. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin 129. maddesi gereğince gayrimüslimler kendi okullarını finanse ediyorlardı. Devlet bu okulların inşa-tamir ve personel giderlerine karışmamış, ancak denetim işlerini sıkı tutmaya çalışmıştır. Köylerdeki ibtidâi mekteplerinin masrafları genelde halktan toplanan paralarla karşılanıyordu. İlginç olanı ise, köy öğretmenlerinin maaşının zahire olarak, köy halkı tarafından ödenmesidir. Genel olarak, okullar Kırkkilise halkının nakdi yardımları ile faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

II. Abdülhamid devrinde Kırkkilise’de inşa edilen okulların birçoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak yaptığımız yerel araştırmalarda bazı binaların hala ayakta olduğu tespit edilmiştir. Örneklerle açıklamak gerekirse, II. Abdülhamid döneminin Kırklareli’deki en büyük ilkokulu olan Hamidiye Mektebi bugün Kocahıdır İlkokulu; Yayla Mahallesi’nde Rumlardan tarafından 1905’te inşa edilen Rum okulu, günümüzde bir süre Vali Faik Üstün İlköğretim Okulu olarak kullanılmıştı. Ancak 2005 yılında geçirdiği yangın dolayısıyla bugün kullanılamaz durumda olup, yenileme çalışmaları devam etmektedir. Yine günümüzde Tefik Fikret Yatılı İlköğretim Bölge Okulu olarak kullanılan bina ise, II. Abdülhamid devri Rum çocuklarına mahsus bir kız okuluydu¹³³.

Son olarak, Osmanlı arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda Kırkkilise sancağında inşa edilen Müslim ve gayrimüslim okullarının inşa planlarına ulaşılmıştır. Bu dönemdeki okul binaları hakkında bir fikir vermesi açısından adı geçen planlar çalışmanın içinde yer almıştır.

¹³³ Rum kız çocuklarının eğitim gördüğü Parthenogoeio (Yunan Kız Okulu) için bkz. Toptaş, a.g.e., s. 44.

Kaynakça**A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA).****Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO).**

BOA. BEO. 1428/107027; BOA. BEO. 687/51505; BOA. BEO. 2231/167264; BOA. BEO. 3244/243231.

BOA. BEO. 3900/292458; BOA. BEO. 4106/307898.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi Belgeleri (DH. MKT).

BOA. DH. MKT. 1056/49; BOA. DH. MKT. 1191/87; BOA. DH. MKT. 2078/72; BOA. DH. MKT. 2411/11.

İradeler Adliye ve Mezâhip Nezâreti (İ.AZN).

BOA. İ. AZN. 24/39; BOA. İ. AZN. 36/1; BOA. İ. AZN. 48/5; BOA. İ. AZN. 76/20.

Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi Belgeleri (MF. MKT).

BOA. MF. MKT. 4/16; BOA. MF. MKT. 58/34; BOA. MF. MKT. 59/64; BOA. MF. MKT. 62/14; BOA. MF. MKT. 112/152; BOA. MF. MKT. 189/86; BOA. MF. MKT. 199/24; BOA. MF. MKT. 201/34; BOA. MF. MKT. 216/29; BOA. MF. MKT. 532/7; BOA. MF. MKT. 563/34; BOA. MF. MKT. 611/12; BOA. MF. MKT. 683/20; BOA. MF. MKT. 817/40; BOA. MF. MKT. 903/68; BOA. MF. MKT. 910/43; BOA. MF. MKT. 916/56; BOA. MF. MKT. 917/10; BOA. MF. MKT. 985/53; BOA. MF. MKT. 987/28; BOA. MF. MKT. 991/67; BOA. MF. MKT. 1016/62; BOA. MF. MKT. 1124/ 25; BOA. MF. MKT. 1026/78; BOA. MF. MKT. 1028/1; BOA. MF. MKT. 1035/45; BOA. MF. MKT. 1134/44; BOA. MF. MKT. 1134/57; BOA. MF. MKT. 1145/67.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (Ş.D).

BOA. ŞD. 110/4; BOA. ŞD. 1928/13.

Yıldız Evrakı

BOA. Y. EE. 112/6; BOA. Y. PRK. MF. 3/30; BOA. Y. PRK. MF. 3/31.

B. Düstur, Salnâmeler ve Ansiklopediler

Düstur, I. Tertip, C. II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1289.

_____, I. Tertip, C. IV, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1296.

1291 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

1293 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

1300 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

1301 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

1302 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

1305 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

- 1306 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1307 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1308 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1309 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1310 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1311 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1314 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1316 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1317 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.
1319 Edirne Vilayet Salnâmesi, Vilayet Matbaası, Edirne.

Kırklareli İl Yıllığı, Kırklareli 1967.

“Kırklareli”, *Yurt Ansiklopedisi* C. XVII (1982), s. 4793-4894.

- 1316 Maârif Nezâreti Salnâmesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
1317 Maârif Nezâreti Salnâmesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
1318 Maârif Nezâreti Salnâmesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi, Matbaa-i Amire, İstanbul.
1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi, Asır Matbaası, İstanbul.

C. Tetkik Eserler

- AKIN, Veysi, “Kırklareli Adının Tarihçesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (1997), s. 9-11.
- AKYÜZ, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 5 (1994), 1-47.
- _____; *Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000-M.S.2012*, Pegem Akademi, Ankara 2012.
- AYAR, Mesut, “Kırklareli (Kırkkilise) Mekteb-i İdadisi”, *History Studes, International Journal Of History*, Volume 2/3 (2010), s. 39-59.
- BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim” *Türkler*, C. XI (2002), s. 446-462.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII (2003), s. 323-324.
- ÇETİN, Atilla, “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1982), s. 189-220.
- DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, C. XV (2002), s. 44-60.

- DEMİRLİ, Murat, *Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2010.
- DURSUNKAYA, A. Rıza, *Kırklareli Vilayetinin Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserler Yönünden Tetkik*, Yeşilyurt, Kırklareli 1948.
- ERDEM TÜMER, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi*, TTK, Ankara 2013.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul 1977.
- ERKAL, Mehmet, "Arşın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. III (1991), s. 411-413.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid, İletişim*, İstanbul 2012.
- GÜÇTEKİN, Nuri, "Kırklareli (Kırkkilise) Rum Mektebinden Vali Faik Üstün İlkokuluna Bir Eğitim Binasının Hikâyesi (1905-2005)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2015), s. 171-192.
- HAKER, Erol, *Bir Zamanlar Kırklareli'de Yabudiler Yaşardı*, Yay. Haz. Rifat N. Bali, İletişim, İstanbul 2002.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, s. 221-359.
- KANAL, Hümmet, "Salnâmelere Göre 19. Yüzyıl Sonlarında Kırkkilise (Kırklareli) Sanağı", *Tarih Okulu Dergisi*, XXVI (2016), s. 145-171.
- _____; "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümayûn'a İnşa Edilen Okullar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 40 (2016), s. 151-176.
- KARACAM, Nazif, *Efsaneden Gerçeğe Kırklareli*, Belediye, Kırklareli 1995.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan, "Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 23 (2010), s. 69-98.
- "Kırklareli", *Yurt Ansiklopedisi*, C. VII (1982), s. 4793-4894.
- KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991.
- POLAT HAYDAROĞLU, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ocak, Ankara 1993.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim, İstanbul 2010.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- TERZİ, Arzu, "Hazine-i Hassa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII (1998), s. 137-141.
- TOPTAŞ, Barış, *Kırklareli Merkez İlçe ve Köylerindeki Gayrimüslim Eserleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2012.
- TUNCEL, Metin, "Kırklareli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV (2002), s. 479-481.